

A | Ω

keresztyén igazság

az Ordass Lajos Alapítvány negyedévi folyóirata

.....
Új folyam 103. szám

2014. 3. szám

tartalom

---

igehirdetés

Smidéliusz András: Fogj munkához! / 1

lutheri teológiáról mindenkinek

Tubán József: A megszentelődés / 5

Luther-konferencia

Ittész Gábor: Reformáció és kultúra. Luther, Melanchthon

és Arisztotelész a wittenbergi egyetemen a XVI. század elején II. / 9

Fabiny Tibor: William Tyndale, az „angol Luther” élete és mártíriuma / 21

emlékezünk

30 éves a Nyílt levél / 41

Levélváltás / 46

dokumentum

Ordass Lajos levele / 48

könyvismertetés

Tubán József: Három lutheri hitvallás Magyarországon / 53

tartalmi összesítők / 56

Folyóiratunk ezen számának megjelenését
a Nemzeti Kulturális Alap támogatta.

Nemzeti Kulturális Alap

---

keresztyén igazság Az Ordass Lajos Alapítvány negyedévi folyóirata

Független evangélikus teológiai és kritikai lap

Új folyam 103. szám – 2014. 3. szám

Szerkesztette a Szerkesztőbizottság megbízásából: Isó Dorottya

A szerkesztőbizottság tagjai: Cserhátiné Szabó Izabella, Isó Dorottya, Ittész János,
Jankovits Béla, Kovács László, Tubán József

Olvasószerkesztő: Ittész Dániel és Venásch Eszter

Tördelőszerkesztő: Erdészné Kárpáti Judit

Felelős kiadó: ifj. Zászkaliczky Pál

Kiadóhivatal: 1171 Budapest, Lenkeház u. 7.

Bankszámlaszám: 10700732-49912407-51100005

Nyomdai kivitelezés: OOK-Press Kft., Veszprém **Felelős vezető:** Szatmáry Attila

HU ISSN 0865-2163 – Törzsszám: 1996/320 – Eng.szám: III./E1/20/1989

Fogj munkához!

Légy erős és bátor, ne félj, és ne rettegj! ... Fogj munkához, az Úr legyen veled! (1Krón 22,13.16)

Bár a természetben az őszi hónapok – az utolsó termények betakarítását követően – a fokozatos leállásról, visszahúzóódásról, a hosszú téli pihenőre való felkészülésről szólnak, számunkra ugyanez az évszak új lendületet, új indulást is hoz. A munkaév és a tanév legelején az intenzívebb munkahelyi tempó, az iskolakezdés, egyházi életünket tekintve pedig a hittanórák és bibliakörök, gyülekezeti és közegyházi programok, elfoglaltságok ritmusa váltja fel a nyár nyugalmasabb heteit.

Lássunk hát munkához! Ki-ki a maga helyén – egyúttal szem előtt tartva a ránk bízott evangélium drága ügyét. Érjen el ne csak a fülünkig, de a szívünkig is Jézus szava: „Az aratnivaló sok, de a munkás kevés: kérjétek tehát az aratás Urát, hogy küldjön munkásokat az aratásába» (Mt 9,37–38)!

Persze minden munkakezdéshez szükségünk van *célra, erőre* és nem kevés *elszánásra* is. Hálásak lehetünk azért, hogy szeptember hónap vezérigéje – szövegkörnyezetének összefüggésében olvasva – mindhárom szempontból iránymutató: „Légy erős és bátor, ne félj, és ne rettegj! ... Fogj munkához, az Úr legyen veled!”

Fogj munkához, mert Isten feladatot adott neked!

Az idézett két mondatot Izráel királya, Dávid mondta el annak idején gyermekének. Szavai-ból kiderül: nem kisebb feladatot bíz Salamonra az Úristen, mint az ország, a nép kormányzását, vagyis a királyi trónt és az azzal járó uralkodás felelősségét. Egy nem mindennapi indulásra való felkészülés tanúi lehetünk tehát. Van azonban még egy ennél is különlegesebb és megtisztelőbb küldetése a leendő királynak. Ő lesz az, aki házat építhet majd az Úr nevének tiszteletére. Vagyis az a templom, amelynek felállítását már Dávid is tervbe vette, Isten akarata szerint Salamon uralkodása idején épül majd meg.

Mert Dávid mondataiból az is egyértelműen kiderül, hogy mindez Isten akarata, iránymutatása, terve szerint megy végbe. Nem a királyi apa politikai öröksége és nem is a trónörökös uralkodói programja áll itt előttünk, hanem az élő Isten iránymutató igéje, amely feladattal bízza meg és felelősséggel ruhazza fel az embert. Salamon munkához foghat, mert feladatot adott neki Isten.

A mi indulásunk, munkaévkezdésünk első örömhíre is éppen ez. Személy szerint neked is szól: fogj munkához, mert Isten feladatot adott neked.

Minden munkakezdéshez *szükségünk van célra, erőre és nem kevés elszánásra is.*

Határozott szavával emberi céltalanságunk útvesztőiből mutat ma kiutat mennyei Atyánk. A kényelem és lustaság mocsarából kiemelve értelmes és hasznos elfoglaltságot így teremt. Lélektelen rutinná silányult hivatásunk hamuján új tüzet csíhol most. Értelmetlen pótcselekvéseink tarthatatlanságát ő leplezi le.

Áldott pillanat: a mindennapok elfoglaltságai között megtalálni, felfedezni az Isten adta feladatot; az emberségedhez szervesen hozzátartozó munkában megélni az ajándékba kapott szolgálatot. Azt, amely egészen személyre szabott, és mégis Isten hatalmas terveibe illeszkedik, amely a te kreativitásodra, tehetséged, képességeid kibontakoztatására vár, és amely ugyanakkor mégis Isten akaratának széles medrében hömpölyög (1Krón 22,13).

Isten iránymutató igéje, amely feladattal bízza meg és felelősséggel ruházza fel az embert.

„»Szeresd az Urat, a te Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből és teljes elmédből. ... Szeresd felebarátodat, mint magadat«” – mondja Jézus (Mt 22,37.39). Nem kétséges hát az sem, hogy csakis ennek a végső küldetésnek, életünkre vonatkozó isteni akaratnak a függvényében nyerheti el létjogosultságát minden más, rövidebb távú cél és feladat.

Fogj munkához, mert ő megadja neked a feladataid elvégzéséhez szükséges erőt!

A jeruzsálemi templom építésének előkészületei hatalmas méreteket öltöttek. Azt olvassuk a bibliai leírásban, hogy a szükséges építőkövek fejtéséhez „... kirendelt Salamon a hegységbe hetvenezer teherhordót és nyolcvanezer kőfejtőt, és melléjük háromezerhatszáz felügyelőt” (2Krón 2,1). Libáni cédrust, ciprust és ébenfát, valamint a fém- és lenmegmunkáláshoz, különféle tervek készítéséhez értő szakembereket Hírámtól, Tírusz királyától rendelt. A favágóknak nagy mennyiségű búzával, árpával, borral és olajjal fizetett (2Krón 2,9). Az építés munkálatai hét esztendeig tartottak (1Kir 6,38), és az épület háromszázhetvenhárom évig állt fenn, míg a babilóniai hadsereg Kr. e. 587-ben el nem pusztította.

Salamon tehát, felismerve az Istentől kapott feladatot, óriási vállalkozásba fogott. Nem túlzás azt mondani, hogy emberfeletti munka volt ez. Ő maga osztja meg az építkezéssel kapcsolatos aggodalmait Hírámmal: „De kinek van anynyi ereje, hogy neki templomot építsen? Hiszen az ég és az egek egei sem tudják magukba fogadni őt! És ki vagyok én, hogy templomot akarok építeni? Csak azért teszem, hogy ott áldozhassanak neki” (2Krón 2,5).

Hagyatkozz rá, engedd, hogy az ő felülmúlhatatlan ereje mutakozzon meg erőtlenségeidben!

Éppen ezért nem véletlen és nem szükségtelen a bátorítás és erősítés sem, amely apja szavain keresztül magától az Úrtól érkezik a nagy feladat előtt álló trónörökös felé: „Légy erős és bátor, ne félj, és ne rettegj!”

Erőtlenségeink, elbizonytalanodásaink, önbizalomhiányunk ellenszerét kínálja most nekünk is ebben az egyszerű mondatban a mi Urunk. Ő maga siet segítségünkre, amikor úgy érezzük, amikor azt éljük át, hogy az elvégzendő feladatok mérete, mennyisége, jellege meghaladja képességeinket. Ő övez fel (Zsolt 18,33) és ő hordoz sasszárnyakon (2Móz 19~~4~~), amikor kevésnek bizonyul tudásunk, lehetőségünk és hitünk.

Gyengének, méltatlannak, felkészületlennek érzed magad, szembesülve azzal, ami rád vár? Úgy véled, kudarcra ítélt vállalkozás a rendelkezésedre álló erőforrásokkal munkához látni? Még az is lehet, hogy igazad van: önmagában szemlélve a helyzetet és benne magadat. Csak éppen számításon kívül hagyta az ő segítségét. Akitől feladatodat és a felelősséget kaptad. Az élő Urat, aki mindezek mellé megadja neked a munka elvégzéséhez szükséges erőt és áldást is. Vedd komolyan, hagyatkozz rá, engedd, hogy az ő felülmúlhatatlan ereje mutakozzon meg erőtlenségeidben! Ahogyan Pál apostol írja személyes bizonyágtételként: „Legszívesebben tehát az erőtlenségeimmel dicsekszem, hogy a Krisztus ereje lakozzék bennem” (2Kor 12,9).

Fogj munkához, mert Isten is munkálkodik érted!

A Salomonnak szóló ígélet nem volt előzmények nélkül való, és megletek áldott következményei is. Salamon szüleinek – Dávidnak és Betsabének – a kapcsolatára egy rettenetes bűncselekmény vetett árnyékot: Betsabé férjének, Úriásnak a megölése Dávid parancsára. Az így özvegyen maradt asszonyt most már feleségül vehette a király, első gyermeküknek azonban az elkövetett bűn következtében meg kellett halnia (2Sám 12,15–23). Aztán hamarosan megszületett az újabb gyermek, Salamon, akiről azt mondja Isten igéje, hogy „... az Úr pedig a szeretetébe fogadta őt” (2Sám 12,24), illetve hogy „... ő a nyugalom embere lesz, mert nyugalmat adok neki a körülötte levő összes ellenségtől” (1Krón 22,9).

Vagyis Isten csodálatos kegyelme mutatkozik meg abban, hogy egy igen mélyről indult házasságból született gyermek lesz Isten áldásának hordozója és az ő hatalmas tetteinek emberi eszköze. Dávid és Betsabé fia lesz az a király, aki házat építhet az Úr tiszteletére, és aki Istentől nyert rendkívüli bölcsességével és gazdagságával írja be nevét Izrael történelmébe. Nem lehet nem észrevenni Isten szeretetének és irgalmának munkálkodását ennek az embernek az életében.

Isten Krisztusban megmutatott irgalma nem ismert határokat.

Istentől kapott feladataid végzésének leghatékonyabb mozgatórugója a te életedben is az lehet, ha felismered, hogy maga Isten is munkálkodik érted. Hatalmas tetteinek legfontosabb mozzanata pedig éppen az, hogy egyszülött Fiát küldte el a mi megmentésünkre, mielőtt mi ebből bármit felfoghattunk volna. Isten Krisztusban megmutatott irgalma nem ismert határokat. A végsőig ment szeretetének érvényesítésében. A betlehemi jászol, a golgotai kereszt és a hűvételi üres sír, így együtt, Isten csodálatos mentőakciója az emberért. Érted is. Hogy ne sötétségbe vesző sorsodnak légy kiszolgáltatva, hanem az ő örök világosságának gyermekeként világíthass most már te is.

Isten munkálkodik érted: múltban és jelenben, sőt a jövőben is. Tevékeny volt a történelem hajnalán, amikor világot alkotott; a történelem egy bizonyos pontján, az idők teljességében (Gal 4,4) egy názáreti ács személyében; és – merem hinni – munkálkodik most is, miközben a róla szóló bizonyágtételt olvasod. De bízatsz az ő aktív jelenlétében életed minden napján, hiszen ígérete szerint övével van „... a világ végezetéig»” (Mt 28,20).

Isten kész *munkálkodik általad is.*

Isten munkálkodik: rajtad és benned. Mert az evangélium ereje nem csupán megérinteni akar, úgy, mint valami rajtad kívül álló, tőled független jelenség, hanem „be akar törni” az életedbe, részeddé akar válni: személyiséged, gondolkodásod, cselekvésed meghatározójává. Isten Szentlelkének munkája ez.

És nem túlzás: Isten kész munkálkodik általad is. Hogy másokhoz is eljusson, másokat is megérintsen, számukra is „... örök életre buzó víz forrásává ...»” (Jn 4,14) váljon a jó hír, Krisztus evangéliuma. Eszköze lehetsz ebben te is – szóval, tettel, léttel.

Így teremt új *elszánást* benned az az Úr, aki *feladattal* ajándékoz meg téged, és aki neked is megadja a munka elvégzéséhez szükséges *erőt*.

”Adj, Úristen, nekünk Szentlelket!

Adj, Úristen, nekünk Szentlelket,
Szent igédben építs meg minket,
Adjad megismernünk természetünket,
Tekintsd meg szükségünket,
könyörgésünket:
Adj igaz hitet!

Te vagy Atyánk, örök Úristen,
Kiben semmi kétségünk nincsen,
Neveljed hitünket te szent igédben,
Szent Fiadnak, Krisztusnak ismeretében,
Üdvösségünkben.

Te vagy, Krisztus, mi Üdvözítőnk,
Szent Atyánál békességszerzőnk:
Te vagy mi életünk, lakozzál bennünk;
Hogy minden dolgunkban csak téged
dicsérjünk
És dicsőítsünk!

Ó, Szentlélek, így kérünk téged:
Bátorítsd a mi szívünket,
Vigasztalj meg minket, igazgass minket,
Hogy hallván megérthessük te szent igédet,
Üdvösségünket!

(GYLK 816. ének)

A megszentelődés

„A megszentelés tehát az Úr Krisztushoz vezetés, mégpedig azért, hogy olyan kincset kapjunk ajándékkul, amelyet magunk nem tudnánk megszerezni” – írja Luther 1529-ben kiadott *Nagy kátéjában*, az *Apostoli hitvallás* harmadik hitágazatának, a Szentlélekről szóló résznek a magyarázatában.

Meggyőződésem szerint napjainkban (is) szükséges, hogy megfontoljuk és minden szavát komolyan vegyük a fenti megállapításnak, minthogy „az Úr Krisztushoz vezetés” kérdésében számtalan pontatlanság, torzulás, nagyfokú éretlenség figyelhető meg az anyaszentegyház magát lutheránusnak valló ágának berkeiben. Ighirdetéseinkben, személyes bizonyágtételekben, az egyházi médiában népszerű, sőt uralgó példál az a nézet, amely szerint Isten és ember kapcsolatának rendezése ugyan Krisztus személyéhez, üdvözítő művéhez, szabadító keresztyéhez kapcsolódik, ám azt az embernek legalábbis hitelesítenie kell a saját döntésével. Vagyis Jézus Krisztus mondja ki a mondatot, de az embernek kell a végére írnia a pontot. Sokaknak talán ismerősen csengenek a jelmondatok: Isten döntött mellettünk, most nekünk kell döntenünk ömellente... , vagy: Krisztus mindent megtett az üdvösségünkért, de nekünk is el kell fogadnunk őt... Ez a szemlélet – amely a Szentírással és az ágostai hitvallással ellentétben azt feltételezi, hogy az embernek a hit és az üdvösség kérdésében szabad akarata van, amelyet nem kötözött meg a bűn! – nem kevesebbet sugall, mint hogy Jézus Krisztus üdvösséges munkája, megváltó áldozata csak abban az esetben érvényes, ha azt mi magunk is elfogadjuk, azonosulunk vele, mintegy „aktiváljuk”. Így válik a megtérés emberi teljesítménnyé, olyan érdemé, jó cselekedetté, amelyre Istennek „szüksége van” ahhoz, hogy véghezvihesse rajtunk üdvözítő munkáját.

Luther azonban határozottan kizárta és eretnekségnek tekintette ezt az álláspontot, amely az ő korában azoknak a „páristáknak” volt a sajátja, akiket elbódított a görög filozófiának az emberi lélek szabadságáról vallott tanítását magáévá tevő skolasztikus teológia.

Ugyancsak elterjedt az a nézet, amely szerint a megtérésünk fabatkát sem ér, ha azt mi magunk nem hitelesítjük valamilyen mérhető, látható kegyességgel. Bár némelyek gyakran lutheri tanításként tekintenek rá, ez a téves értelmezés valójában nemcsak a történelmi pietizmusban gyökerezik, hanem egyenesen abban a farizeizmusban, amellyel Jézus olyan határozottan szembehelezte Istennek az ő személyében és keresztyében rejtőző kegyelmét.

„Az Úr Krisztushoz vezetés” kérdésében számtalan pontatlanság, torzulás, nagyfokú éretlenség figyelhető meg.

Luther határozottan és kizárólagosan a Szentlélek munkájáról tud és beszél, amikor a megszentelésről szól.

Luther határozottan és kizárólagosan a Szentlélek munkájáról tud és beszél, amikor a megszentelésről szól. Ismét a *Nagy kátét* idézve: „... Ő [ti. a Szentlélek] az, aki minket megszentelt és még mindig megszentel. Ahogyan tehát az Atyát Teremtőnek, a Fiút Megváltónak nevezzük, úgy kell a Szentlelket is cselekvéséről Szentnek vagy Megszentelőnek neveznünk.” Olyan isteni cselekvésről van tehát szó, amely teljessé teszi a Szentháromság munkáját. Az Atya megteremtett bennünket, ám a teremtésbeli állapotunk megromlott, tönkrement a bűn következtében. Ezért a Fiú magára vette emberségünket, és a kereszten rendezte az Istennel való megromlott kapcsolatunkat. Mint fentebb láthattuk, ennél a pontnál vagyunk hajlamosak bekapcsolni az isteni cselekvésbe a magunk szerepét, mintha Krisztusnak a kereszten elvégzett munkája úgy válna aktuálissá, érvényessé, ha abban valamilyen részt vállalnánk mi is, akár csak a legcsekélyebbet is. Csakhogy Luther számára egészen másként néz ki a folytatás: nem az ember, hanem Isten, közelebbről a Szentlélek az, aki elvégzi a megváltás „aktualizálását”, vagyis a megszentelést.

„De hogyan történik ez a megszentelés?” – teszi fel Luther a kérdést. A válasz pedig: „... Ahogyan a Fiú születésével, halálával, feltámadásával stb. szerezte meg azt az uralmat, amelylyel magáévá tett minket, úgy végzi a Szentlélek a megszentelést a következőkkel: a szentek gyülekezetével vagy a keresztyén egyházzal, a bűnök bocsánatával, a test feltámadásával és az örök élettel, vagyis azzal, hogy először is szent gyülekezetébe visz és az egyház ölébe tesz minket, rajtuk keresztül prédikál nekünk, és elvezet Krisztushoz.”

Nem lényegtelen, hogy Luther a Szentlélek megszentelő munkájáról sohasem önmagában beszél, hanem abban az összefüggésben, hogy ez az egyházban, különféle eszközök által történik. Az ugyancsak 1529-ben napvilágot látott *Kis káté* tömör, sokak által jól ismert meghatározása szerint: „Hiszem, hogy saját eszemmel és erőmmel nem tudnék Jézus Krisztusban, az

A Szentlélek által *voltaképpen itt is Jézus Krisztus cselekszik.*

én Uramban hinni, sem Őhozá eljutni, hanem a Szentlélek hívott el engem az evangélium által, Ő világosított meg ajándékaival, Ő szentelt meg és tartott meg az igaz hitben, ahogyan a földön élő egész egyházat is elhívja, gyűjti, megvilágosítja, megszenteli és Jézus Krisztusnál megtartja az egy igaz hitben.” Azaz a Szentlélek megszentelő, hitre juttató és abban megtartó, Krisztushoz vezérlő munkája nem csupán abban az értelemben kizárólagos, hogy emberi előfeltétel, döntés, beleegyezés és közreműködés nélküli isteni cselekvésről van szó, hanem olyan módon is, hogy az összekapcsolódik az egyházzal, illetve annak szolgálatával, az evangélium hirdetésével. Mivel pedig az evangélium Luther olvasatában nem szívet gyönyörködtető szentbeszéd, erkölcsprédikáció, megható meditáció az örök értékekről vagy vallásos bölcsekedés, hanem a keresztről szóló beszéd, a kereszttel Krisztusáról való tanúságtétel, ezért ha a megszentelődést a megváltás egyfajta aktualizálásaként értelmezzük, azt látjuk, hogy a róla szóló bizonyágtétel révén, a Szentlélek által voltaképpen itt is Jézus Krisztus cselekszik.

A Szentléleknek az egyházban, az evangélium által végzett megszentelő munkájáról szóló tanítás hangsúlyozásának Luther korában azoknak a rajongóknak a megjelenése adott különleges

aktualitást, akik úgy gondolták, hogy a Szentlélek különleges módon, az egyházon kívül, közvetlenül vezet hitre és szenteli meg az arra méltókat, vagyis azokat, akik őszinte odaadással visseltetnek Krisztus iránt. Napjainkban pedig azért időszerű komolyan vennünk Luther kijelentését, mert korunk rajongói ugyancsak azzal az igénnyel lépnek fel, hogy a hit „megszerzéséhez” és megéléséhez – végső soron tehát az üdvösséghez! – az embernek nincs szüksége egyházzal, igére, szentségekre, hanem elegendő hozzá például a nyitottság, a szívbeli elköteleződés, az emberi lélek harmóniája vagy éppenséggel egy vallásos élmény őszinte átélése. Így terebélyesedik világszerte a megkeresztelték összességének palettáján az a különös szín, amely a „maguk módján hívők” csoportját jelzi.

Erre a jelenségre válaszolt Luther 1525-ben az *Írás a mennyei próféták ellen a képekről és a szentségekről* című könyvében, amelyben egykori tanártársával, a képromboló rajongóvá züllött Andreas Karlstadtal és követőivel vitatkozott. Többek között ezt írja: „Tartsd hát magad, testvérem, erősen Isten rendjéhez, nevezetesen hogy az óembernek Krisztus példája követése szerint való megoldósága, miként Péter mondja, ne legyen az első, ahogy ezt az ördög [ti. Karlstadt] sürgeti, hanem az utolsó: tehát hogy senki sem öldökölheti meg testét, hordhatja a keresztet és követheti Krisztus példáját, hacsak előbb keresztyénné nem lesz, és nem bírja szívében hit által Krisztust, mint egy örök kincset. Őt pedig nem nyerjük meg cselekedetek által (mint ahogy ezek a próféták ordítják), hanem az evangélium hallgatása által, miért is ez a dolog rendje: először minden cselekedet és dolog előtt hallgatjuk az Isten igéjét, amelyben a lélek megfeddi a világot a bűnről (Jn 16,9). Ha a bűnt megismertük, hallgatjuk Krisztusnak kegyelmét. Ugyanebben az igében eljön a Lélek, és megadja a hitet ott, ahol és akinek akarja. Aztán kerül sor az öldösésre és a keresztre és a szeretet cselekedeteire.” Nem a kegyes életfolytatás, a látható, mérhető életszentség, hanem az egyház által hirdetett evangélium az, amely a megszentelődés jele, eszköze és kiindulópontja.

Az egyház által hirdetett evangélium az, amely a megszentelődés jele, eszköze és kiindulópontja.

„Nem a magunk erejéből, hanem Isten kegyelméből kerülhetünk Krisztus birodalmába...”

Ugyancsak fontos odafigyelnünk a *Kis káté* meghatározásának egy gyakran talán figyelmen kívül hagyott megjegyzésére, amely szerint a Szentlélek „... az egyházban nekem és minden hívőnek naponként minden bűnt bőséggel megbocsát”. Egyáltalán nem új keletű jelenség az a sokféle kegyességi körben tapasztalható kísértés, amely azt vallja, hogy egy látványos – és „természetesen” emberi döntéssel „hitelesített” – megtérés egyet jelent azzal, hogy Istennel egyszer s mindenkorra el lett rendezve az ügyünk. (Érdemes elgondolkodni azon, hogy mennyire hasonló szemlélet állt a középkori búcsúüzlet mögött!) Ez a perfekcionizmus veszélye, amely nemcsak hamis biztonságérzetbe ringat, de előszeretettel osztja megtisztult kegyesekre és képmutató álszentekre is az egyház népét.

Luther ezzel szemben naponkénti küzdelemről beszél, amint 1517-es vitáitáit is ezzel kezdi: „Mikor Urunk és Mesterünk azt mondta: »Térjete meg!« – azt akarta, hogy a hívek egész

élete bűnbánatra térés legyen [Mt 4,17].” Szerzetesként szintén mindennapos küzdelmet vívott a megszentelődésért, keresve az irgalmas Istent. E küzdelem mögött pedig a bűn áll: az ördög el akar távolítani Istentől, ő pedig bűnünk ellenére meg akar menteni minket. Luther 1525-ben a Rotterdami Erasmusnak szánt könyve, *A szolgálai akarat* végén kifejti, hogy a világban Isten és az ördög folyamatosan küzd egymás ellen. Az ördög „nem tűri, hogy tőle foglyait bárki is elragadjja, hacsak nem Isten Szentlelke, mint azt Krisztus állítja példázatában az Erősről, aki palotáját békében megőrzi” (Lk 11,21). Krisztus birodalma azonban felveszi a harcot vele szemben, ám ebben semmiféle emberi közreműködésnek nincs szerepe: „Nem a magunk erejéből, hanem Isten kegyelméből kerülhetünk Krisztus birodalmába, s így a jelenvaló, hitvány világtól megmenekülünk és a sötétség hatalmából kiszabadulunk.”

A magunk szerepének kikapcsolása pedig megnyugtató érzés.

Luther számára tehát egyértelmű, hogy az embert Jézus Krisztus mentette meg a kereszten a kárhozattól, a Szentlélek pedig az evangélium

és a szentségek által, az anyaszentegyház szolgálata révén naponta megszentel, megújít és hitet teremt a szívünkben. Ebben nincs semmiféle szerepe az emberi kegyességnek, nyitottságnak vagy odaadásnak, mert mindez egyedül Isten cselekvése.

A magunk szerepének kikapcsolása pedig megnyugtató érzés: „De most, hogy Isten üdvösségemet kivonta akaratom alól, hogy önmaga akarata alá helyezze, és megígérte, hogy nem cselekedtem vagy erőfeszítéseim által, hanem nagy kegyelmességéből és irgalmasságából megment engem, biztos és nyugodt vagyok, mert ő megbízható és nem hazudik nekem.”

Az idézetek forrásai:

Konkordia könyv. Az evangélikus egyház hitvallási iratai. 2. köt. Budapest, 1957, Evangélikus Egyetemes Sajtóosztály.

Luther Márton 95 tétele és utolsó prédikációja 1517, 1546. Budapest, 1996, Evangélikus Országos Múzeum – Huszár Gál Papír- és Könyvesbolt.

Luther Márton: *A szolgálai akarat. Luther Márton De servo arbitrio című teológiai vitairata, 1525.* Sopron, 1996, Berzsenyi Dániel Evangélikus Gimnázium (Líceum).

Maszyk Endre (szerk.): *D. Luther Márton művei. A reformáció négy százados fordulójának örömnepére és emlékezetére.* 4. köt. Budapest–Pozsony, 1908, Luther-Társaság.

Reformáció és kultúra. Luther, Melanchthon és Arisztotelész a wittenbergi egyetemen a XVI. század elején¹ II.

A wittenbergi egyetem humanista reformja

Melanchthon hét évvel Luther után, 1518 nyarán került Württembergből Wittenbergbe, amely neki is végleges állomáshelyévé vált. Az egyetemi reform hozta Szászországba. Láttuk, hogy ekkorra Luther már évek óta küzdött az oktatási rend intézményes megújításáért, és éppen 1518 tavaszán várt komoly áttörést az ügyben. A tervek egy részének megvalósulása ugyan még további évekig váratott magára, de ez az év jelentős változást hozott az egyetem életében.

A reformerek kérésének engedve a fejedelem nyolc új oktatói állást hozott létre, közülük hetet a bölcsészkaron (UBW 1. köt. 85–86, 64. sz.). Ezek közül három – a logika, a fizika és a zoológia – Arisztotelész-szövegekhez kötött tanszék volt, ám nem az 1508-as statútumokban tervezett harmadik út, az ágostonos *via Gregorii* megvalósulásáról van szó. A rendelkezés ugyanis kikötötte, hogy az ókori filozófus műveit „textualiter secundum novam translationem”, azaz új fordítások alapján kell magyarázni. Ez azt jelentette, hogy ha nem is a görög eredetű olvasták a diákok, a régi skolasztikus fordítás helyett új, humanista szellemben készült latin változatot kellett használni az oktatásban.

Még egyértelműbben jelzi a humanizmus térnyerését, hogy az új állások nagyobbik fele – a hétből négy – a klasszikus nyelvek oktatásához kapcsolódott. Két státusz a nyelvi alapozó kurzusok tanrendbe emelését biztosította, ezenkívül pedig a két biblikus nyelv kapott egy-egy professzort az adott nyelv és irodalom tanítására. A görögprofesszor 80 guldenes éves fizetése jelentősen meghaladta a bölcsészkar átlagot, ami szintén az új tudomány presztízsét mutatja (3. táblázat). A kor kiemelkedő humanista tudósának, Johannes Reuchlinnak az ajánlására – aki távoli rokona volt – ezt a tanszéket Melanchthon kapta meg. A nyolcadik állás az orvosi kart erősítette, ahol Bölcs Frigyes szintén létrehozott egy új professzúrát. Valamennyi státuszt a fejedelem finanszírozta.

---

1 A révfülöpi Luther-konferencián 2014. január 31-én elhangzott előadás szerkesztett változata. Rövidítve megjelent az *Evangelikus Élet* 2014. február 16-i számában (Ittész 2014). Az előadás és a tanulmányok a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készültek (BO/233/11).

3. táblázat Új humanista oktatói állások a bölcsészkaron (1518)

Státusz	Alapszöveg (Szerző)	Javadalmazás
Logika	Arisztotelész (új fordítás)	Fejedelem
Fizika és metafizika	Arisztotelész (új fordítás)	Fejedelem
Zoológia és retorika	Arisztotelész és Quintilianus	Fejedelem
Görög	[Nyelv és irodalom]	Fejedelem
Héber	[Nyelv és irodalom]	Fejedelem
Alapszintű latin/görög/héber	[Nyelv]	Fejedelem
Alapszintű latin/görög/héber	[Nyelv]	Fejedelem

Az új állások tehát fontos lépést jelentettek az egyetem modernizálásában. Intézményes kereteket teremtettek a humanizmus megerősödésének, ugyanakkor ez a reform semmit nem tett a skolasztikus tanszékek visszaszorítására. Luther levelei kapcsán láttuk, hogy a vizsgarend és az előfeltételeket biztosító kurzusok nem változtak, vagyis a diplomaszerezés formális követelményei továbbra is megmaradtak a skolasztikus rendben. Visszatekintve láthatjuk, hogy az új kinevezéseket jórészt Luther követői kapták, de ez nem jelenti az egyetem intézményes megújítását a reformáció szellemében (Scheible 1996, 133; Ozment 1980, 309–317). Egyelőre csak kiegészült a korábbi tanrend fontos új elemekkel, de a régi vizsga- és követelményrendszer, amelyet Luther lebontani szeretett volna, ekkor még a helyén maradt. Hasonló humanista reformot számos más német egyetemen – például Bécsben, Ingolstadtban, Erfurtban, Heidelbergben, Tübingenben – már korábban bevezettek. Wittenberg szerepe ebben tehát semmiképpen nem látszik úttörőnek (Scheible 1999, 259–260).

Melanchthont is ez a humanista reform hozza Wittenbergbe. Székfoglaló beszéde ugyanilyen szellemű program mellett emel szót. Itt semmiképpen nem lehet arról szó, hogy Melanchthon Luther reformátori felismeréseivel szemben hirdetné meg Arisztotelész megújításának tervét. Luther melegen üdvözli is wittenbergi fellépését. Ráadásul az idősebb reformátor hatására Melanchthon egy időre le is tesz a tervéről, és Arisztotelész-kritikája nem sokkal kevésbé éles, mint Lutheré (Scheible 1996, 141–142).

Az egyetem megújítása a reformáció szellemében

Közben eltelt néhány mozgalmas év. Luther országos ismertségre tett szert, sokat volt távol Wittenbergtől. 1518 októberében Cajetan bíboros hallgatta ki Augsburgban, majd 1519 nyarán Lipcsében vitázott Johannes Eckkel. Közben reformátori teológiája is egyre markánsabb körvonalakat öltött. A következő év történelemformáló megújulási irataiban már jóval többről volt szó, mint pusztán a felsőoktatás átszervezéséről, bár láttuk, hogy az egyetemi reform és a *curriculum* megtisztítása Arisztotelésztől továbbra is szerepel programjában. Luthernek 1521 ápri-

lisában a birodalmi gyűlés előtt kellett megjelennie Wormsban, az év hátralevő részét pedig Wartburg várában töltötte. Egy decemberi rövid titkos látogatást leszámítva csak 1522 kora tavaszán tért vissza a száz székvárosba.

Közben a diákok özönlöttek a wittenbergi egyetemre. A beiratkozottak száma az 1517-es 242-ről három év alatt 579-re nőtt (Treu 1998, 48). Bár a diplomázások – egyre csökkenő létszámok mellett – továbbra is a régi rendben folytak, a hagyományos előadások népszerűsége jelentősen visszaesett, és a megüresedett állások jobbára betöltetlenül maradtak. A legtöbb skolasztikus előadás 1522-re megszűnt vagy átszerveződött. Olyan is akadt – pl. a skotista arisztotelészi logika –, amelyet előbb átszerveztek (skolasztikus *viához* nem kötött logika-előadássá), majd néhány év után ez a változata is megszűnt jogutód nélkül. Számos más előadás – a retorika, mindkét Petrus Hispanus-féle „kisebb logika” és az 1518-ban alapított humanista arisztotelészi logika – egyetlen új kurzusba, *A logika és retorika alapjaiba* csatornázódott be, vagyis a négyből három voltaképpen megszűnt. Az Arisztotelész-előadások zöme szintén véget ért, csupán egy-kettő folytatódott valamilyen – alkalmasint alapvetően megváltozott – formában (4. táblázat).

4. táblázat *A hagyományos előadások megszűnése és átszervezése a bölcsészkaron*

<i>Státusz (előadás)</i>	<i>Folytatása</i>	<i>Év</i>
Fizika (skotista)	<i>Megszűnt</i>	1519
Logica maior (tomista)	<i>Megszűnt</i>	1520
Logica maior (skotista)	Logica maior (<i>via</i> nélkül)	1520/1521
Fizika (tomista)	<i>Megszűnt</i>	1520/1521
Logika (új fordítás)	A logika és retorika alapjai	1521
Retorika	A logika és retorika alapjai	1521
Zoológia (Arisztotelész)	<i>Megszűnt</i> (Plinius)	1521
Logica minor (tomista)	A logika és retorika alapjai	1521/1522
Logica minor (skotista)	A logika és retorika alapjai	1522
Etika (Nikomakhoszi)	<i>Megszűnt</i>	1522 vagy előbb
Logica maior (<i>via</i> nélkül)	<i>Megszűnt</i>	1523
Fizika (új fordítás)	<i>Megszűnt</i>	1523 (újjászerv. 1535-ben)
Latin grammatika	Alapszintű latin stb.	1523/1524
Metafizika	Logika (Dialektika)	1525

A hagyományos oktatási rend 1523-ra összeomlott a bölcsészkaron. A korábban legnagyobb presztízsű kurzusoknak vége, a skolasztikus előadások és Arisztotelész lényegében eltűntek a

tanrendből. A reformoknak ez az 1521 körül lezajlott második szakasza (UBW 1. köt. 111–119, 103–109. sz.) jobbára változáskövető – a reformáció hatására átalakuló hallgatói és oktatói érdeklődés a fő mozgatója –, és a finanszírozás átszervezésére tett kísérlet is inkább csak távlati terv, mint rövid távon tényleges eredményt hozó lépés volt ekkor. A követendő utat viszont továbbra is az 1518-ban a humanista nyelvoktatás felé vett irányváltás jelölte ki. Volt azonban mindennek egy mellékhatása is, amelyet az órákínálat megújítása önmagában nem tudott orvosolni. A skolasztikus kurzusok kivezetésével egyidejűleg a diplomaszerezés is lehetetlenné vált, hiszen a hallgatók már nem tudták – és nem is akarták – teljesíteni a hagyományos előfeltételeket. Gyakori ekkortájt, hogy egy hallgató a bölcsészkar kikerülésével azonnal a teológiára iratkozik be, majd hosszabb-rövidebb idő után tanulmányainak bármiféle formális lezárása (diplomázás) nélkül lelkési állást vállal valahol (Scheible 1996, 128, 136–139). A tanulmányi rend reformja is nyilvánvalóan elodázhatatlanná vált.

Ennek programját Melanchthon hirdette meg *Encomium eloquentiae* című egyetemi beszédében 1523-ban (2003b). Amikor a következő télen ő töltötte be az egyetem rektori tisztségét, hozzálátott a terv gyakorlati megvalósításához. Minden hallgató számára kötelezővé tette a személyes tanulmányi terv kidolgozását a kollégiumvezető tanárok irányítása alatt. Minden hallgató mellé tutort is kívánt állítani. A terv ugyan eleinte elakadt az érintettek ellenállásán, de később hatékonyan működött, különösen az olyan professzorok esetében – Melanchthon és Luther is közülük tartozott –, akik kosztra és kvártélyra fogadtak magukhoz diákokat. Az asztali beszélgetések páratlanul fontos pedagógiai fórummá váltak. Melanchthon a szombati skolasztikus disputációk helyett rendszeres deklamációkat vezetett be. Ezzel a logika és a dialektika helyét átvette a retorika, segítve a hallgatók felkészülését a későbbi igehirdetői feladataikra is. A disputációk megújított formában aztán tovább éltek heti váltásban a deklamációkkal, de témáikat a metafizika helyett immár a természettudományok tárgyköréből merítették. Az új rend bevezetése néhány évbe telt, de az évtized közepére befejeződött a kiépítése. 1526-ban új tanulmányi szabályzatot is készített Melanchthon a bölcsészkar számára. Ebben háromlépcsős rendet alakított ki az alapoktól a felsőbb karokra való átlépés előkészítéséig. Szigorúan előírta a különböző szintek sorrendjének betartását, de az előmenetelt nem annyira megszerzett kreditpontokhoz, mint elsajátított tudáshoz és készségekhez kötötte.

Bölcs Frigyes halála után öccse, Állhatatos János (1468, 1525–1532) lett az utódja. Trónra lépése után Luther és Melanchthon sürgetésére² a tanulmányi rend megújításával párhuzamosan hozzálátott az egyetem intézményi-financiális reformjaihoz is (UBW 1. köt. 132–145, 139–147. sz.). A két reformátor számára karfüggetlen professzori státuszokat létesített évi 200 guldenes kiemelt fizetéssel.³ Ettől kezdve előadásaik tárgyát szabadon megválaszthatták. Az új fejedelem a legalacsonyabb bölcsészkar fizetéseket is megduplázta, illetve más oktatók javadalmazását is megemelte. Mindezt a Mindenszentek Alapítvány átszervezésével érte el. A kolos-

2 LVM 7. 421–423, 937. sz. (Állhatatos Jánosnak, 1525. október 31.); lásd még WA Br 3. köt. 501–502, 870. sz. (János Frigyesnek, 1525. május 20.) és 3. köt. 575.1–20, 921. sz. (Állhatatos Jánosnak, 1525. szeptember 15.); vö. LVM 7. 394–395, 789. sz. (Georg Spalatinnak, 1524. november 1.).

3 Ezzel Melanchthon fizetése megduplázódott, Luther viszont szerzetesként előtte nem kapott honoráriumot.

tor eddigre nagyjából kiürült, a jövedelmek elmaradoztak, de átszervezve fedezték az egyetem tőkeigényét.

A bölcsészkarnek ekkor – Melanchthon nélkül – nyolc oktatója van, de ők valójában tíz státuszt töltenek be, mivel a deklamációkért és disputációkért felelős rétorokat is közülük választják. A skolasztikus előadások teljességgel hiányoznak a tanrendből és az oktatói státuszok közül, bár néhány még élő kanonok felmentést kap oktatói feladatai alól. A metafizika tanszék megszűntetésével gyakorlatilag semmi nem maradt abból, ami alig tíz éve, 1516-ben még az egyetemi képzés gerincét adta Wittenbergben. Az átszervezés nyertesei a nyelvoktatás, amely kifejezetten erős, és a természettudományok (5. táblázat).

5. táblázat *Oktatói állások a bölcsészkaron (1525)*

<i>Státusz</i>	<i>Javadalmazás</i>
Görög	60 gl.
Héber	60 gl.
Quintilianus (rétor is)	60 gl.
A logika és retorika alapjai (rétor is)	60 gl.
Költészet	40 gl.
Matematika	40 gl.
Fizika	30 gl.
Alapszintű latin/görög/héber	30 gl.

Hasonló a helyzet a felsőbb karokon is. Luther és Melanchthon karfüggetlen státusza főként a teológiai kart erősítette, amely ekkorra ténylegesen is vezető szerephez jutott az egyetemen, ami a kiemelt fizetések mellett abban is megmutatkozik, hogy az intézmény tényleges vezetői a teológiai professzorok. A fejedelmi udvar az egyetemet érintő kérdésekben velük konzultál. A jogi kar gyengébb, mint tíz évvel korábban, de ennél is fontosabb változás, hogy most már csak római jogi tanszékek működnek. A kánonjog oktatása az 1520-as évek elején megszűnt Wittenbergben. Ezzel elérte végpontját az az átrendeződés, amely jóval a reformáció kezdete előtt, még az egyetem korai időszakában megindult. Az orvosi kar továbbra is a leggyengébb, de a második professzori státusz tényleges betöltése lényeges erősödést jelentett számára (6. táblázat).

6. táblázat *Áttekintés a felsőbb karok oktatói állásairól (1525)*

<i>Kar</i>	<i>Státuszok száma</i>	<i>Javadalmazás</i>
Karfüggetlen professzor	2	200 gl.
Teológiai (Luther nélkül)	2	60–[n. a.] gl.
Logi (római jog)	5	30–160 gl.
Orvosi	2	70–80 gl.
Bölcsész (Melanchthon nélkül)	kb. 8	30–60 gl.
<i>Összesen</i>	<i>19</i>	

1516 és 1525 között tehát több lépcsőben lezajlott a wittenbergi egyetem reformja. Az intézmény mérete összességében nem sokat változott, de tartalmilag teljes egészében megújult az oktatás, amely a rendszeresített oktatói állások és a tanulmányi rend alapvető átrendeződésével is járt. Melanchthon ekkortájt, az 1520-as évek második felében kezd újra Arisztotelésszel foglalkozni.

A reformok megszilárdítása

Az 1520-as években Bölcs Frigyes és Állhatatos János uralkodása alatt megkezdett egyetemi reformok I. János Frigyes (1503, 1532–1547, 1554) választófejedelemsége idején teljesebbek ki. Már a trónra lépése utáni évben, 1533-ban lendületet kapott az egyetem megújítása (Brecht 1985–1993, 3. köt. 115–134; Scheible 1999, 260–261). Egy évtizedes szünet után újraindultak a teológiai doktori vizsgák, és Melanchthon új státútumokat írt a teológiai kar számára (UBW 1. köt. 154–157, 171. sz.). Ebben nemcsak a megreformált disputációkat vezette be újra, és a diplomázást biztosító vizsgarendet rögzítette, hanem a professzori státuszokat is meghatározta. A teológián tanító valamennyi oktatónak a bibliai exegézis módszerével kellett tárgyát megközelítenie. A teológia művelésének skolasztikus módja helyére, amely már régóta hiányzott a wittenbergi gyakorlatból, hivatalosan is a reformáció teológiai módszertana lépett.

Gondos előkészítés után (UBW 1. köt. 162–172, 183–192. sz.) néhány évvel később, 1536-ban a választófejedelem kiadott egy okiratot (*Fundationsurkunde*, UBW 1. köt. 172–184, 193. sz.), amelyben feloszlatta a Mindenszentek Alapítványt, és minden jövedelmét az egyetemre ruházta, amelyet további összegekkel egészített ki. Ez az új finanszírozási rend, amely most már struktúrában, státuszokban gondolkodott és a konkrét kinevezéseket, személyi döntéseket ettől elkülönülten kezelte, hosszú időre biztosította az egyetem működőképességét. A bölcsészkaron az 1516-os állapotokhoz hasonlóan tizenegy tanszéket alapít, amelyek közül az etika tanszék még sokáig nem lesz betöltve. A státuszok tartalmilag sokkal inkább az 1525-ben látottakra emlékeztetnek. Az átszervezés jelentős fizetésemelésekkel is járt, nemcsak 1516-hoz, hanem 1525-höz képest is. A legmagasabb javadalmazást továbbra is a bibliai nyelvek professzorai kapják (7. táblázat).

7. táblázat *Oktatói állások a bölcsészkaron (1536)*

Sorszám*	Státusz	Javadalmazás
1	Héber	100 gl.
2	Görög (deklamációkért is felelős)	100 gl.
3	Költészet	80 gl.
4	Terentius és grammatika (deklamációkért is felelős)	80 gl.
5–6	Matematika (elemi és magasabb)	80 gl.
7	Dialektika (deklamációkért is felelős)	80 gl.
8	Retorika (deklamációkért is felelős)	80 gl.
9	Fizika	80 gl.
10	Erkölcshilozófia	80 gl.
11	Alapszintű latin/görög/héber	40 gl.

*A *Foundationsurkunde* számozása szerint (UBW 1. köt. 177, 193. sz.)

A felsőbb karok között a teológia vezető szerepe továbbra is egyértelmű. A három professzor 200 guldenes évi fizetést kap, ami az oktatók között az egész egyetemen a legmagasabb javadalmazás. Egyiküknek félállásban a városi templom igehirdetőjeként is működnie kell, cserében viszont a városi lelkész félállásban egyetemi órákat is tart, így nem csorbul a három státusz. Természetesen már valamennyien csak biblikus tárgyakat oktatnak. A jogászok egy újabb státuszt veszítettek, most már csak négy professzor működik itt. Közülük a rangban második ismét kánonjogász, a házassági és örökösödési jog nélkülözhetetlensége miatt ugyanis ismét bevezették a kánonjog oktatását. Amit a jog elveszített, azt az orvostudomány nyerte meg. Az orvosi karon mostantól három professzor tanít, mivel az anatómia is önálló státuszt kapott. Az oktatói létszám tekintetében így a felsőbb karok közti különbségek lényegében eltűntek, nagyjából kiegyenlítetté vált a három fakultás aránya (8. táblázat).

8. táblázat *Professzori státuszok a felsőbb karokon (1536)*

Kar	Tanszék	Javadalmazás
Teológiai	Újszövetség	200 gl.
Teológiai	Ószövetség	200 gl.
Teológiai	Epistolák (városi igehirdetés is)	200 gl.
Teológiai	Városi lelkész (½ prof.)	+60 gl.*
Jogi	Római jog (Digesta)	200 gl.

<i>Kar</i>	<i>Tanszék</i>	<i>Javadalmazás</i>
Jogi	Kánonjog (Decretales)	180 gl.
Jogi	Római jog (Codex Iustiniani)	140 gl.
Jogi	Római jog (Institutiones)	100 gl.
Orvosi	Hippokratész és Galénosz	150 gl.
Orvosi	Rhazes és Avicenna	130 gl.
Orvosi	Anatómia	80 gl.

* A városi lelkészi javadalmazása mellett

Ha az 1516–1526 közti évtizedben a változások mélysége volt szembeötlő, az 1536-ig eltelt újabb tíz évet alapvetően a stabilitás jellemezte. Kisebb különbségeket természetesen még látunk, de ez már csak a 20-as évek közepére kialakult rend „finomhangolását” jelenti. Az intézményes átalakulás addigra lényegében lezajlott, a következőkben inkább csak az elért eredmények megerősítésére volt szükség.

Arisztotelész helye a megreformált egyetemen

Az egyetemi oktatás megújítása több lépésben történt. Először – 1518 körül – egy humanista szellemű reformra került sor, amely kiegészítette a korábbi oktatási rendet, de nem lépett a helyére. Mind a skolasztikus órákínálat, mind a vizsgarend és a diplomakövetelmények változatlanok maradtak. Ezeknek a kivezetése és új, reformátori szellemben történő helyettesítése csak az 1520-as évek első felében következett be. Bár Luther a kezdetektől fogva küzdött az új rend kialakításáért és bevezetéséért, a megvalósításban Melanchthon is kulcsszerepet játszott. Nélküle bizonyára nem az lett volna az reformtörekvések végeredménye, ami végül is megvalósult, és amellyel Wittenberg úttörőnek bizonyult a német, illetve európai egyetemek között.

Az intézményi átalakulás során a teológia vezető szerepe ténylegessé vált. A jog összességében gyengült, de főként átrendeződt a római jog javára. Ugyanakkor egy évtizednyi „száműzetés” után a kánonjog is visszatérhetett, és korlátozott szerepet kapott az oktatási rendszerben. Az évtizedek során az orvostudomány helyzete folyamatosan erősödött. A felsőbb karok változásaival összhangban az alapképzés is átszerveződött. Erősödött a természettudományok szerepe; a skolasztikus szemlélet, a logika és metafizika helyét pedig átvette a nyelvoktatás, a filológia és a retorika. A bölcsészképzés középpontjába ezzel az új teológia, az exegézis és ígéhirdetés számára alapvető készségek oktatása került. Ennek a szemléletnek Luther mellett Melanchthon legalábbis egyenrangú képviselője.

Mindeközben egy alapvető tananyagreform is megvalósult. Az 1507–1536 közti három évtizedben egyetlen kurzus volt – a latin költészet –, amely végig megmaradt, és történetesen mindvégig ugyanaz a tanár, Balthasar Vach oktatta. Arisztotelész szerepe alapvetően megváltozott az egyetemi tananyagban. A teológiai képzésből teljesen kiszorult, míg a megújult bölcsészkaron fontos, de korlátozott szerepet kapott a hallgatók módszertani képzésében.

id. Lucas Cranach, Philipp Melanchthon (1532)

Wittenberg 1536

Mindezek a változások – mint ahogy jórészt Melanchthon Arisztotelész-kommentárjai is – Luther életében és aktív közreműködésével zajlottak le Wittenbergben: aligha szándéka ellenére vagy rosszallása mellett. A reformok hevében – olykor talán éppen a reformok előmozdítása érdekében – nem kevés túlzás is elhangozhatott. Ezeket nem kell Luther vagy Melanchthon végső álláspontjának tekintenünk.

Az 1520-as évek közepe után Melanchthon visszatért a tíz évvel korábban tervbe vett, majd az evangéliummal való találkozása fényében felfüggesztett arisztotelészi programjához. Hogy a közben eltelt évtized maradandóan át is alakította a korábbi terveket, azt szemléletesen mutatja, hogy Melanchthon sosem írt Arisztotelész metafizikájáról (Frank 2005, 105). Annak nem volt helye a tudományok reformátori szellemben megújított rendszerében. A visszatérés pedig azért volt lehetséges, mert 1521 körül a törvény és evangélium megkülönböztetésének kidolgozásával sikerült legitim helyet találni a „kultúrának”, vagyis ebben a konkrét történelmi helyzetben a humanista műveltségnek, az észnek és Arisztotelésznek: nem a hit dolgaiban (ez az evangélium felségterülete), hanem a világi dolgok Istentől adott rendjében (törvény). A kultúra nem visz üdvösségre, sőt ártalmas, ha benne keressük az üdvözülés útját, de a világi létben fontos, érték és – mint az értelem pallérozásának eszköze – szükséges is. Láttuk, ez a felismerés nem egy csapásra született meg a reformátorokban, hanem kiküzdötték maguknak. A reformáció – és a reformáció által újra felfedezett evangélium – és a kultúra viszonyán töprengve számunkra is szolgálhat tanulságokkal kiküzdött felismerésük.

Hivatkozott művek

Rövidítések

CR = Bretschneider, C. G. et al. (szerk.): *Philippi Melancthonis opera quae supersunt omnia*. Halle, 1834–1860, Schwetschke. /Corpus Reformatorum, 1–28./

LMM = Masznyik Endre (szerk.): *D. Luther Márton művei. A reformáció négyszázados fordulójának örömnépe és emlékezetére*. 1–6. köt. Budapest–Pozsony, 1904–1914, Luther-Társaság.

LVM 7 = Csepregi Zoltán (szerk.): *Luther válogatott művei 7. Levelek*. Budapest, 2013, Luther Kiadó.

MBW = Scheible, Heinz (szerk.): *Melancthon's Briefwechsel. Kritische und kommentierte Gesamtausgabe*. T1–T15 Stuttgart – Bad Cannstatt, 1977–, Frommann-Holzboog.

UBW = Friedensburg, Walter (szerk.): *Urkundenbuch der Universität Wittenberg*. 1–2. köt. Magdeburg, 1926–1927, Historische Kommission.

VD16 = *Verzeichnis der im deutschen Sprachgebiet erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts* (www.vd16.de).

WA Br = *D. Martin Luthers Werke. Briefwechsel*. 1–18. köt. Weimar, 1930–1985, Böhlau.

- Appold, Kenneth G. 2008. Academic Life and Teaching in Post-Reformation Lutheranism. In Kolb, Robert (szerk.): *Lutheran Ecclesiastical Culture 1550–1675*. Leiden, Brill, 65–115.
- Arnold, Gottfried 1967. *Unparteiische Kirchen- und Ketzerhistorie. Vom Anfang des Neuen Testaments bis auf das Jahr Christi 1688*. 1–2. köt. Hildesheim, Olms. [Az 1729-es kiad. reprintje, 1. kiad. 1699.]
- Brecht, Martin 1985–1993. *Martin Luther*. 1–3. köt. Minneapolis, Fortress. [1. német kiad. 1981–1987.]
- Dieter, Theodor 2001. *Der junge Luther und Aristoteles. Eine historisch-systematische Untersuchung zum Verhältnis von Theologie und Philosophie*. Berlin – New York, Walter de Gruyter.
- Ebeling, Gerhard 1982. *Disputatio de homine*. Teil 2. *Die philosophische Definition des Menschen. Kommentar zu These 1–19*. In uó: *Lutherstudien*. 2/2 Tübingen, Mohr.
- Frank, Günter 2005. Philipp Melanchthon als Universalgelehrter des 16. Jahrhunderts. Bilanz und Perspektiven der Forschung. In Loehr, Johanna (szerk.): *Dona Melanchthoniana. Festgabe für Heinz Scheible zum 70. Geburtstag*. Stuttgart – Bad Cannstatt, Frommann-Holzboog, 103–118.
- Iltzs Gábor 2010. Melanchthon-recepció a reformáció korától a 21. századig. A reformátor halálának 450. évfordulójára. *Vallástudományi Szemle*, 4. sz. 125–145.
- Iltzs Gábor 2013. A *Commentariustól a Liberig*. Melanchthon a lélek halhatatlanságáról. *Egyháztörténeti Szemle*, 1. sz. 46–67.
- Iltzs Gábor 2014. Reformáció és kultúra. Arisztotelész helye a wittenbergi bölcsészképzésben a 16. század elején. *Evangélikus Élet*, február 23. 7.
- Kathe, Heinz 2002. *Die Wittenberger Philosophische Fakultät 1502–1817*. Köln–Weimar–Wien, Böhlau.
- Kusakawa, Sachiko 1995. *The Transformation of Natural Philosophy. The Case of Philip Melanchthon*. Cambridge, Cambridge UP.
- Leinsle, Ulrich G. 2007. *A skolasztikus teológia története*. Budapest, Osiris. [1. német kiad. 1995.]
- Melanchthon, Philipp 2003a. Az ifjúság tanulmányainak megjavításáról. In Imre Mihály (szerk.): *Retorikák a reformáció korából*. 3., jav. kiad. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 19–31. [Eredetileg 1508.]
- Melanchthon, Philipp 2003b. Az ékesszólás dicsérete. In Imre Mihály (szerk.): *Retorikák a reformáció korából*. 3., jav. kiad. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 32–48. [Eredetileg 1523.]
- Niebuhr, H. Richard 2006. *Krisztus és kultúra*. Budapest–Sárospatak, Harmat – Sárospataki Keresztyén Filozófiainstítút.
- Nitzsch, Friedrich 1883. *Luther und Aristoteles. Festschrift zum vierhundertjährigen Geburtstage Luther's*. Kiel, Universitäts-Buchhandlung.
- Ozment, Steven 1980. *The Age of Reform, 1250–1550. An Intellectual and Religious History of Late Medieval and Reformation Europe*. New Haven – London, Yale UP.

- Rashdall, Hastings 2010. *The Universities of Europe in the Middle Ages*. 1–2. köt. Cambridge, Cambridge UP. [1. kiad. 1895.]
- Repcheck, Jack 2008. *Copernicus' Secret. How the Scientific Revolution Began*. New York, Simon & Schuster.
- Reuss András 2014. Reformáció és kultúra – Beszélgetés Reuss András emeritus professzorral. [Galambos Ádám interjúja.] <http://www.evangelikus.hu/reform%C3%A1ci%C3%B3-%C3%A9s-kult%C3%B4ra-interj%C3%BA-reuss-andr%C3%A1ssal>. [megnyitva 2014. január 29-én]
- Rezsabek Nándor 2014. Georg Rheticus emlékezete. [Interjú Farkas Gábor Farkassal.] *Evangelikus Élet*, február 16. 10.
- Ridder-Symoens, Hilde de, (szerk.) 2003. *Universities in the Middle Ages*, 1. köt. In Rüegg, Walter (főszerk.): *A History of the University in Europe*. Cambridge, Cambridge UP. [1. kiad. 1992.]
- Scheible, Heinz 1996. Aristoteles und die Wittenberger Universitätsreform. Zum Quellenwert von Lutherbriefen. In Beyer, Michael – Wartenberg, Günther (szerk.): *Humanismus und Wittenberger Reformation. Festgabe anlässlich des 500. Geburtstages des Praeceptor Germaniae Philipp Melanchthon am 16. Februar 1997*. Leipzig, Evangelische Verlagsanstalt, 123–144.
- Scheible, Heinz 1999. Die Reform von Schule und Universität in der Reformationszeit. *Luther-jahrbuch*, 237–262.
- Sz. Jónás Ilona 2005. Egyetemek, summák, katedrálisok. In Klaniczay Gábor (szerk.): *Európa ezer éve. A középkor*. 1–2. köt. Budapest, Osiris, 2. köt. 23–35.
- Treu, Martin 1998. Die Leucorea zwischen Tradition und Erneuerung. Erwägungen zur frühen Geschichte der Universität Wittenberg. In Lück, Heiner (szerk.): *Martin Luther und seine Universität. Vorträge anlässlich des 450. Todestages des Reformators*. Köln–Weimar–Wien, Böhlau, 31–51.
- Wallmann, Johannes 1980. Johann Salomo Semler und der Humanismus. In Toellner, Richard (szerk.): *Aufklärung und Humanismus*. Heidelberg, Schneider, 201–217.
- Weber, Max 1995. *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. Vallásszociológiai írások*. 2., bőv. kiad. Budapest, Cserépfalvi. [1. német kiad. 1905.]
- Wiczián Dezső 1947. Melanchthon Fülöp. Emlékbeszéd születésének 450. évfordulóján. *Evangelikus Theologia*, 3. sz. 1–9.
- Wiczián Dezső 1996. *Luther mint professzor. Professzori munkája a wittenbergi egyetemen különösen első előadásai alapján*. Budapest, Magyarországi Luther Szövetség. [Reprint, 1. kiad. 1930.]

William Tyndale, az „angol Luther” élete és mártíruma

Az ún. „angol Luther”, William Tyndale (1494?–1536) e jelentőségére igazán csak születésének 500. évfordulója után, 1994 óta figyeltek fel irodalomtudósok, nyelvészek és teológusok.

Tyndale-t jogosan tartják az első jelentős angol bibliafordítónak, de sokak számára nem is tudatosult, hogy Tyndale bibliafordításának nyolcvanöt százaléka bekerült az angol nyelvű kultúrát több mint négy évszázadon keresztül meghatározó *King James Bible* (1611) szövegébe. Tyndale nyelve tehát a *King James Bible* közvetítésével több embert ért el, mint akár William Shakespeare-é. Tyndale új szavakat is teremtett az angol nyelvben, például *scapegoat*, *mercyseat* stb.

1. Tyndale élete¹

Tyndale életéről először John Foxe (1516/17–1587) 1563-as hatalmas *Acts and Monuments* (*Tettek és nagy művek*) című martirológiai munkájából² szerezhetünk tudomást. 1573-ban ő jelentette meg John Day nyomdásszal együtt *The Whole Works of W. Tyndall, Iohn Frith, and Doct. Barnes, Three worthy Martyrs* (*William Tyndale, John Frith és Doctor Barnes, a három nagy mártír összes munkái*) című kiadványt.³

A könyv nemcsak könyvészetileg jelentős – szép minőségben megjelentetett fóliókiadvány – hanem azért is, mert ezúttal Foxe nemcsak a mártírok életének és halálának általa megrajzolt narratíváját adja elő, hanem a mártírok szavait is; azaz „sajtó alá rendezi” az angol korai reformáció három legjelentősebb alakjának és tudós mártírjának összegyűjtött írásait.

Tyndale 1494 körül született a walesi határon, Gloucester járásban. Az újabb kutatás a csak közelmúltban előkerült, 1515-ös papszentelési dokumentuma fényében az 1491-es évet valószínűbbnek tekinti. Tyndale William Hychynsnek is írta a nevét.

Oxford (1508–1517)

Tyndale 1508 körül (tizennégy, illetve tizenhét évesen) lesz az oxfordi egyetem diákja, a Magdalene College hallgatója. Négy évvel később, 1512-ben BA fokozatot szerez a *trivium* tár-

---

1 A következőkben felhasználtam Az angol reformáció és William Tyndale című írásom részleteit. In Tyndale, William: *A Szentíráshoz vezető ösvény. A Pathway into the Holy Scripture (1531)*. Budapest, 2005, Magyarországi Luther Szövetség, 68–85. /Magyar Luther füzetek, 9/

2 Thomas Freeman szerint John Bale (1495–1563) tekinthető az angol martirológia megteremtőjének; neki volt a tanítványa a nagyobb hírnévre szert tett John Foxe. Foxe munkája 1563–1689 között kilenc kiadást ért meg, volt számos rövidített kiadása is.

3 *The vvhole workes of W. Tyndall, Iohn Frith, and Doct. Barnes, three worthy martyrs, and principall teachers of this Church of England collected and compiled in one tome together, beyng before scattered, [and] now in print here exhibited to the Church. To the prayse of God, and profite of all good Christian readers.* At London: Printed by Iohn Daye, and are to be sold at his shop vnder Aldersgate, An. 1573.

gyaiból (grammatika, retorika, logika), utána 1515-ben MA-t a *quadrivium* szerint (aritmetika, muzsika, geometria, asztronómia).

Kiket is tanult, kiket is olvasott Tyndale Oxfordban? Arisztotelész, Boethius, Eukleidész, Ovidius, Vergilius műveit s általában azokat a tárgyakat tanulmányozta, amelyek a papi pályához elengedhetetlenek voltak.

Ekkoriban a humanisták Itáliából a *New Learning* eszméjével tértek vissza Angliába, s előtérbe került a görög nyelv oktatása (William Grocyn, William Linacre). A neoplatonizmus eszméitől is érintett John Colet a történeti-kritikai módszert kezdte alkalmazni a Biblia magyarázásában, főleg Pál apostol levelei kapcsán. Ugyanakkor Tyndale később úgy emlékszik ezekre az évekre, hogy az egyetemen sok fárasztó skolasztikus vitában volt része.

Cambridge (1517–1521)

Foxe feljegyzésén kívül nincs közvetlen bizonyítékunk arra vonatkozólag, hogy Tyndale Cambridge-ben is tanult. Foxe szerint 1517–1521 között volt ott hallgató. Itt tanított Rotterdami Erasmus is, s ezért itt a humanizmus és a reformáció eszméi is kedvező fogadtatásra találtak. A White Horse Innben talán megfordultak az itt tanuló későbbi nagy reformátorok, Hugh Latimer vagy Thomas Cranmer. Itt tért meg – Erasmus 1516-os görög Újszövetség-fordításának olvasása közben – Thomas Bilney (a „kis Bilney”) is. Itt működött, és szerzett doktori fokozatot Robert Barnes, akinek később Lutherrel volt közvetlen kapcsolata. Ha Tyndale valóban tanult Cambridge-ben, akkor minden bizonnyal láthatta, hogy 1521-ben nyilvánosan elégették Luther iratait pár héttel azután, hogy John Fisher püspök prédikációja után Londonban a Szent Pál-székesegyház előtt is nyilvánosan tűzre vetették azokat.

Little Sodbury (1522–1523)

Tyndale már felszentelt pap volt, amikor háztanítónak ment egy gloucesterbeli családhoz Little Sodburybe, Bristoltól 12 kilométerre. Sir John Walsh-nál és feleségénél volt háztanító, miközben Bristolban is prédikált, s valószínűleg ez idő tájt mélyítette el görög nyelvi ismereteit is. 1516-ban jelent meg Erasmus *Novum instrumentuma*, az Újszövetség görög–latin kritikai kiadása, melynek második kiadása már annotációt is tartalmazott. Tyndale itt fordította le Erasmus *Enchiridion militis Christiani* (*A keresztény katona kézikönyve*) című, mind a mai napig nagy hatású munkáját.

Sir John Walsh otthonában élénk asztali beszélgetések folytak, eleinte az előkelő vendégek lenézték a fiatal háztanítót, aki kritizálni meri az egyházat, ám miután széles körű tájékozottsága nyilvánvaló lett számunkra, az asztaltárság tagjai egyre kevésbé merték eretnekséggel vádolni. Egyszer valaki azt mondta: „A pápa törvénye fontosabb nekünk, mint Isten törvénye.” Tyndale így válaszolt: „Megvetem a pápát és minden törvényét. Ha Isten életben tart, akkor nemsokára elérem azt, hogy egy szántó-vető fiú jobban fogja ismerni a Bibliát, mint te.” Ez utóbbi szavak Erasmus gondolatát visszhangozták. Részint Erasmus immár angolul is olvasható műve, részint Tyndale személyes munkássága nyomán a házigazda Sir John is megtér, aki a továbbiakban már nem hívja meg a környékbeli klérus tagjait az asztaltársasághoz. Tyndale le-

fordította itt még Iszokratésznek, a Kr. e. V–IV. század nagy rétorának, Szókratész tanítványának egyik beszédét (nem tudjuk, melyiket, mert elveszett), s gazdája ajánlólevelével Londonba ment, hogy nagy tervét, az Újszövetség angolra fordítását egyházi patrónusok segítségével megvalósíthassa.

London (1523–1524)

Angliában a lollard bibliafordítások terjedését megakadályozandó, 1408 óta volt életben egy olyan törvény, hogy egy püspök engedélye szükséges a Szentírás fordításához. Tyndale gazdájától vitt ajánlólevelet annak egy ismerősének, Sir John Gilfordnak, aki megígérte neki, hogy közvetíteni fog Cuthbert Tunstallhoz, London püspökéhez, aki nagyszerű humanista hírében állott, és Erasmus barátja is volt: jól tudott görögül és héberül, s az aritmetikáról írt tankönyve a korban szélesben elterjedt volt.

Mivel Tyndale a londoni papokkal is vitába keveredett, rossz híre valószínűleg eljutott a püspökhöz, aki nem támogatta javaslatát. Az egyházi hivatalnokok pedig „úgy bántak vele, mint egy kutyával”. Tyndale még egy ideig Londonban él, prédikál a Fleet Streeten, itt hallgatja őt egy jó módú kereskedő, Humphrey Monmouth, aki anyagilag is segíti őt.

„Végül megértettem, hogy nem volt hely számomra a londoni palotában, sőt az egész országban arra, hogy lefordítsam az Újtestamentumot. Hát miképpen terjesszem elő javításra és változtatásokra tehát ezt a könyvet azoknak, akik nem bírják elviselni, ha valami igaz?” (Részlet Tyndale-nek az Ószövetséghez írt előszavából). Ezért 1524 áprilisában Németországba hajózik, hogy nagy tervének megvalósítását ott folytathassa.

Hamburg (Wittenberg?)

Tyndale valószínűleg rövid ideig tartózkodik Hamburgban, s elképzelhető, hogy onnan Wittenbergbe megy, és beiratkozik az egyetemre. William Mozley szerint Tyndale biztonsága érdekében álnéven iratkozott be a wittenbergi egyetemre: *GUILLEMUS DALTICI EX ANGLIA* néven (a Daltin a Tindal név variánsa).

Két évvel korábban, 1522 szeptemberében, illetve decemberében itt jelentette meg Luther az Újszövetség fordítását, s ez a tény nagy lökést adhatott a harmincéves angol diáknak, hogy régóta dédelgetett tervét mindenképpen megvalósítsa.

Köln

1525-ben Tyndale-t már Kölnben találjuk. Segédjével, William Roye-jal (akire aztán később már joggal panaszkodik) Peter Quentell nyomdájában az angol nyelvű Újszövetséget készíti elő kiadásra, ami formátumát tekintve igen hasonlít Luther német Újszövetség-kiadására. Hosszú prológust is tartalmaz, ami részint Luther előszavából vesz át bekezdéseket (ekkoriban a *copyright* eszméje még nem létezett), részint saját gondolatait tartalmazza. Ebben a nyomdában történt egy Tyndale számára majdnem végzetes eset. Johannes Dobneck (alias Cochlaeus, Luther későbbi életrajzírója), akinek egy saját könyvét is éppen ott nyomták, meghallotta, hogy a nyomdászok arról beszélgetnek, hogy ha megjelenik ez az Újszövetség angolul, Anglia királya is

lutheránus lesz. Ez kellett csak Dobnecknek: azonnal jelentést tett a kölni hatóságoknál, akik a jelentést továbbították Angliába Wolsey-nak és VIII. Henriknek. Ám amire a hatóságok a nyomdát megszállták, Tyndale és társa a Rajnán elmenekültek.

Van bizonyíték arra, hogy ebből, a csupán *Prologust* és Máté evangéliuma első huszonkét fejezetét tartalmazó nyomtatványból sikerült néhány példányt Angliába csempészni. A *Prologus* tekinthető az első lutheránus traktátusnak, amely Angliába érkezett. E csonka kiadásból mindössze egy példány maradt fenn, amely a British Libraryben található.

Worms (1526–1527)

Alig egy esztendő telik el, amikor Wormsban Tyndale-nek és segédjének, William Roye-nak sikerül megjelentetni a teljes Újszövetség-fordítást nyolcadrét (*octavo*) formában. Ez azonban nem tartalmazza sem a *Prologust*, sem a marginális jegyzeteket. A könyvet ruhacsomagba rejtették, és úgy csempézték azt Angliába. 3000 példányban jelent meg, de mára csak három maradt fenn. A másodikat pár éve fedezték fel Stuttgartban. Egy bristoli baptista kollégiumtól a British Museum 1 millió fontért vásárolta meg az egyik példányt 1994-ben.

Ez volt az első, kézbe vehető Újszövetség Angliában. Foxe leírja, hogy akinél példányt találtak, szigorúan megbüntették, mert rendkívül veszélyesnek tartották az egyházra nézve: 1526. november 26-án Cuthbert Tunstall püspök prédikációja után a Szent Pál-katedrálisnál nyilvánosan elégették. Miután erről Tyndale tudomást szerzett, egyre élesebben támadta a katolikus egyházat, a képmutatókat.

Tyndale itt írta meg *A római levélhez szóló összefoglaló bevezetőjét*, ami erősen épül Lutherre. Ez idő tájt kezdett Tyndale komolyan héberül tanulni.

Antwerpen (1528–1536)

Tyndale hamarosan Antwerpenbe költözött. A nagy forgalmú kereskedőváros kedvezett az új vallási eszmék befogadásának. Tyndale angol kereskedőkkel együtt lakott az English House-ban. Itt jelenteti meg első önálló műveit 1528-ban. A *The Parable of the Wicked Mammon* (*A hamis mammonról szóló példázat*) a hit általi megigazulásról szóló lutheri tanítást fejt ki részletesen. Ugyanebben az évben jelenik meg másik műve, a *The Obedience of a Christian Man* (*A keresztyén ember engedelmességéről*), ami az 1525-ös parasztháború után azért lett aktuális, mert Luther tanainak tulajdonították a parasztháborút. Tyndale hangsúlyozza, hogy a Szentírás az emberi lelket akarja megváltoztatni, s nem a társadalmat felforgatni. A könyv Boleyn Annához is eljutott, aki úgy adta tovább leendő férjének, a királynak: „Ezt neked és minden királynak el kell olvasni.”

Itt hamarosan napvilágot lát a *Pentateuchos*, Mózes öt könyvének fordítása. Marginális megjegyzései pápaellenesek, s a könyvet már nem gótikus, hanem latin betűkkel nyomtatják ki. Ugyancsak kiadja a Jónás próféta könyvéhez írt hosszú előszavát Merten de Keyser kiadónál 1531-ben. 1530-ban megjelenik a *Practice of Prelates* (*A főpapok praktikáiról*) című munkája, majd kommentárjai János első leveléről (*Exposition of the First Epistle of St John – Szent*

János első levelének magyarázata) és a hegyi beszédről (*Exposition Upon the V, VI, and VII chapters of Matthew – Máté evangéliuma 5., 6. és 7. fejezetének magyarázata*).

Az *An Answer unto Sir Thomas More's Dialogue (Válasz Morus Tamás Párbeszédére)* is 1531-ben jelenik meg. Háttére, hogy Tunstall püspök engedélyt adott Morusnak, hogy elolvassa Tyndale munkáit, és megcáfolja őket, hiszen Luther ellen is írt könyvet. Morus képzeletbeli dialógus formájában írt az eretnekek ellen. Tyndale válasza körülbelül nyolcvanezer szó, Morus dialógusa és a Tyndale válaszára adott újabb Morus-mű, a *The Confutation of Tyndale's Answer (Tyndale Válaszának cáfolata)* összesen hétszázötvenezer szó. Még Morus, a nagy ellenfél is elismerte, hogy „mielőtt a tengerre kelt volna Tyndale, egy tiszta életű, szorgalmas, az Írásokban járatos ember volt, akit Anglia-szerte szerettek, és prédikációival nagy szolgálatot végzett”.

Az Ószövetség történeti könyveit (Józsua könyvétől A krónikák második könyvéig) 1530–1535 között fordította le Tyndale, de ezt csak halála után, 1537-ben nyomtatták ki.

Tyndale-t közben megpróbálták visszahívni Angliába. Ekkor már Thomas Cromwell van hatalmon, aki kedvez a protestánsoknak, sőt ő fogja levezényelni a kolostorok feloszlatását. Cromwell egy angol kereskedőt, Stephen Vaughant bízott meg azzal, hogy tárgyaljon Tyndale-lel Angliába való visszatéréséről. Tyndale válasza: „Ha a király engedné, hogy az Szentírás a nép között terjedjen, mint itt a császár birodalmában terjedhet, akkor azonnal megígérem, hogy többet nem fogok írni”.

Tyndale utolsó éveinek egyik legjelentősebb eredménye a revideált Újszövetség-fordítás 1534-ből. Miközben héber tudását gyarapítja, felismeri, hogy az Újszövetséget is átdolgozott kiadásban kell megjelentetnie. De mi is biztosította erre az anyagi hátteret? Foxe meséli el azt az epizódot, hogy Tunstall püspök politikai küldetésben Antwerpenben járt. Egyik célja volt, hogy felvásárolja az összes kiadott példányt a Tyndale által fordított (wormsi) Újszövetségből, azért, hogy azokat megsemmisítse, nehogy eljussanak Angliába. Tyndale egy ravasz kereskedő barátja (Augustine Pockington) négyszeres áron eladta neki, és Tunstall el is égette a megvásárolt bibliákat Antwerpenben. Ám Tyndale e befolyt pénzből a revideált változatot adhatta ki.

Tyndale elárulása és halála

Antwerpenben Tyndale barátságába férközött egy Henry Philips nevű ember, akit Tyndale el-lenségei béreltek fel. 1535-ben egy vacsorára hívta Tyndale-t, s a császár katonái kezére játszotta. Törbe csalta, Júdasként elárulta őt.

A Brüsszel melletti Vilvorde várának börtönébe szállították. Fennmaradt innen egy levele, amelyben arra panaszkodik, hogy nincs meleg ruhája. Lámpát, héber Bibliát, héber szótárt és héber nyelvtant kér, hogy dolgozhasson. (Van még két másik levele is, amit John Frith-nek, a Towerban raboskodó barátjának írt, amíg ő még szabadon volt.)

Jacobus Latomus (1475–1544) a leuveni egyetem rektora, Luther ellenfele és Ruard Tapper (1487–1559) hallgatják ki. Az utóbbi mint inkvizítor állapítja meg végül, hogy eretnek, s ezért halálra ítélik. 1536. október 6-án nagy tömeg előtt először megfojtják, majd elégetik. Halála előtti utolsó kiáltása ez volt: „Lord, Open the King of England's Eyes!”, azaz „Ó, Istenem, nyisd fel az angol király szemét!”

1537-ben a király engedélyezi az angol nyelvű Biblia használatát.

Vázlatosan összefoglaljuk a William Tyndale által készített fordításokat:

- az 1525-ös *kölni fragmentum* Peter Quentell nyomdájából, *Prologus* és Máté evangéliumának 1–22. fejezete, melyből egy példány maradt fenn, jelenleg a British Libraryben található;
- az 1526-os *octavo formájú worms-i Biblia* Peter Schoffer nyomdájából, melyből három példány maradt fenn;
- az 1530-as *Pentateuchos-fordítás* Antwerpenben Merten de Keyser nyomdájából, ebből tíz példány maradt fenn;
- az 1531-es *Jónás-fordítás a Prologussal* Antwerpenben Merten de Keyser nyomdájából, egy fragmentum maradt fenn;
- az 1534-es *revideált Újszövetség* Tyndale két előszavával Antwerpenben Merten de Keyser nyomdájából;
- *Matthew's Bible 1537-ből*, mely Tyndale halála után jelent meg, s valószínűleg az ő fordítását tartalmazza Józsué könyvétől A krónikák második könyvéig; Tyndale munkatársa, John Rogers álnéven adta ki Antwerpenben angol kiadók, Richard Grafton és Edward Whitchurch anyagi támogatásával, és ez lett az 1539-es *Great Bible* alapja (*Matthew's Bible*, 2009).

2. Mártírium mint szó és tett Tyndale írásaiban és halálában

„Ki vagy, ki saját vágyaimmal kísértesz?”⁴ – T. S. Eliot *Gyilkosság a székesegyházban* (1935) című drámájában a főhős Becket Tamás kiált fel így, amikor az önmagával vívott lelki tusájában a nem várt negyedik kísértő rádöbben arra, hogy az égi nagyság iránti sóvárgásból készül a mártíromságra. Ám Becket legyőzi a negyedik kísértőt, vagyis önmagát, s így karácsony másnapján, ami az egyház liturgiája szerint az első keresztyén mártír, István vértanú ünnepe, immár éretten és higgadtan prédikál: „A keresztyén vértanúság nem véletlen... A vértanúság sohasem az ember szándéka, mert az igazi vértanú az, aki Isten eszközévé lett, aki elveszítette akaratát az Isten akaratában, azaz hogy nem is elveszítette, hanem megtalálta, mert szabadságra lelt abban, hogy aláveti magát Istennek.”⁵

Brad S. Gregory számítása⁶ szerint a XVI–XVII. századi Nyugat-Európában hitükért mintegy ötezer embert pusztítottak el máglyán vagy más erőszakos eszközökkel.

Vajon a XVI–XVII. században a hitükért vértanúságot szenvedő katolikus, protestáns és anabaptista mártírok találkoztak-e az elioti Beckethez hasonló negyedik kísértővel? Nem tudjuk, s természetesen nem is firtathatjuk. Egy-egy mártírhálállal megpecsételt életútnak azonban nyomába eredhetünk.

4 Vas István ford. Eliot, T. S.: *Gyilkosság a székesegyházban*. In *XX. századi angol drámák*. Budapest, 1985, Európa, 681.

5 Uo. 690.

6 Gregory, Brad S.: *Salvation at Stake. Christian Martyrdom in Early Modern Europe*. Cambridge Mass., 1999, Harvard University Press, 6.

A korai XVI. században, az angol reformáció hajnalán, a római katolikus egyház hitét védő Morus Tamás és a reformátori hitet valló William Tyndale hitvitája⁷ szenvedélyben és felkészültségben akár eposzi erejűnek⁸ is tekinthető. A hitviták korában persze egymás kölcsönös démonizálásában sincs hiány.

Életükben a legnagyobb ellenfelek, majd a tizennégy, illetve tizenhat hónapos fogságukat követő halálukban hitük szerint mindketten Krisztus tanúi, mártírok lettek.⁹ Talán az sem véletlen, hogy mielőtt maguk is mártírként fejezték be életüket, írásaikban (persze tartalmilag többször ellentétesen) sokszor szóltak a keresztyén mártíriumról.

A következőkben a szó és a tett egységét vizsgáljuk meg elsősorban William Tyndale életében és írásaiban, alkalmilag összehasonlítva azt Morusnak ugyanerről a kérdésről írt gondolataival. Arra vagyunk kíváncsiak, hogy az írásban is sokszor kifejtett hitbéli meggyőződés, a szó miként válik számára eseménnyé, történéssé, azaz valósággá.

Mindeközben a martirológia – véleményem szerint – eddig elhanyagolt hermeneutikai szempontjára is igyekszem rávilágítani. Tézisem, hogy a keresztyén (s különösen is a protestáns) martirológia igazán csak a bibliai tipológia (más néven figurális értelmezés) logikájának ismeretében érthető meg.

Martirológia és tipológia

Eric Auerbach a *Figura* című híres tanulmányában a következőképpen definiálta a figurális értelmezést: „A figurális értelmezés két olyan esemény vagy személy között hoz létre összefüggést, amelyek közül az egyik nemcsak önmagát, hanem a másikat is jelenti, a másik pedig az egyiket magában foglalja vagy beteljesíti. A figura két pólusa időben elválik egymástól, de mint valódi történés vagy személy, mind a kettő az idődimenzió belül van.”¹⁰

1992-es angol nyelvű könyvemben¹¹ a hagyományos tipológiai fogalmat (prefiguráció) kiterjesztettem, s ott arról szóltam, hogy a keresztyén gondolkodásban inkább posztfigurációról kell beszélnünk; tehát Krisztus nemcsak az Ószövetség betöltése, antitüposza, hanem a keresztyén ember számára Krisztus maga lesz tüposz, olyan minta, amelyet az őt követőknek kell saját életükben betölteni, imitálni – kempisi értelemben. Sokszor a művészet és az irodalom is lehet a beteljesítése a bibliai figuráknak. Ez a posztfiguráció már az Újszövetségben is jelentkezik, különösen is a mártírium kapcsán.

A keresztyén ember számára a keresztyén élet kereszt formájú, Krisztus formájú élet. A protomártír István vértanú (ApCsel 7,2–60) betölti Krisztus tüposzát.

7 http://thomasmorestudies.org/tmstudies/DCH_Fabiny.pdf

8 Gregory, Brad S.: Tyndale and More, In Life and In Death. *Reformation*, 2003. 173–197.

9 Gregory, Brad S.: Saints and Martyrs in Tyndale and in More. In Freeman, Thomas S. – Mayer, Thomas F. (szerk.): *Martyrs and Martyrdom in England c. 1400–1700*. Woodbridge, 2007, The Boydell Press, 107–125. /Studies in Modern British Religious History./

10 Fabiny Tibor (szerk.): *A hermeneutika elmélete. Szöveggyűjtemény*. Szeged, 1987, JATE, 46. /Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae./

11 Fabiny, Tibor: *The Lion and the Lamb. Figurism and Fulfillment in the Bible, Art and Literature*. London, 1992, Macmillan, 111–115. /Studies in Literature and Religion./

TÜPOSZ, FIGURA (ELŐKÉP)	ANTITÜPOSZ, POSZTFIGURÁCIÓ (BETELJESEDÉS)
Jézus (Lk 23,34-46)	István (ApCsel 7,59–60)
<p>Jézus pedig így könyörgött: „<i>Atyám, bocsáss meg nekik, mert nem tudják, mit cselekszenek.</i>” oJ de; jlhsoū" ejvlegen: pavter, ajvfe" aujtōi": ouj ga;r oijvdsin tiv poioūsin.</p> <p>Ekkor Jézus hangosan felkiáltott: „<i>Atyám, a te kezedbe teszem le az én lelkemet!</i>” És ezt mondva meghalt. kai; fwnhvsā" fwnh̄/ megavlh/ oJ jlhsoū" ej̄pen: pavter, eij" ceīrav" sou parativqemai to; pneūmav mou. toūto de; eijpw;n ejxevpneusen.</p>	<p>Amikor megkövezték Istvánt, az így imádkozott: „<i>Úr Jézus, vedd magadhoz lelkemet!</i>” Azután térdre esett, és hangosan felkiáltott: „<i>Uram, ne ródd fel nekik ezt a bűnt!</i>” És amikor ezt mondta, meghalt.</p> <p>kai; ejliqobovloun to;n Stevfanon, ejpikalouvmenon kai; levgota: kuvrie jlhsoū", devxai to; pneūmav mou. qei;" de;ta;govnataejvkra xenfwnh̄//megavlh/ kuvrie, mh; sthvsh/" aujtōi" tauvthn th;n aJmartivan. kai; toūto eijpw;n ejkoimhvqh.</p>

Mártíriumra való utalások Tyndale írásaiban

A hamis mammonról szóló példázat (1528)

Tyndale 1528-ban, nyolc évvel a mártírhalála előtt egy lutheri prédikáció átdolgozásában, *A hamis mammonról szóló példázat* című, a megigazulás teológiai kérdéséről szóló művében vilantja fel István vértanú példáját, azt, hogy a Krisztust követő mártír a halála pillanatában is az ellenségéért imádkozik.

„A világ általában helyesnek tartja azt, ha az ember nem öl. A keresztyén viszont akkor éli meg az igazságot, ha szereti ellenségét, még ha üldöztetést és kínzást szenved is el tőle, és elszenvedi a halál kínjait, és jobban fájjalja ellenfele vakságát saját fájdalmánál, és imádkozik Istenhez, hogy nyissa meg ellenfele szemeit, és bocsássa meg bűneit – ahogy azt István tette az apostolok cselekedeteiről írt könyv hetedik fejezetében, és Krisztus Lukács evangéliuma 23. fejezetében.”¹²

Tanulmányunk végén majd látjuk, hogy a gergelyi tüpösz nemcsak István vértanú halálában lett antitüpösz, hanem az antitüpösz (mint gyakran) maga is tüpösszá vált 1536. október 6-án Vilvorde-ban, amikor a halála előtti pillanatban Tyndale is így kiáltott fel: „Ó, Istenem, nyisd fel az angol király szemét!” A Krisztus-követés lényege ugyanis a krisztusi tüpösz, modell újra és újra történő betöltődése, a krisztusivá válás: életben, s ha kell, a halálban is.

12 „It is righteousness in the world, if a man kill not. But a Christian perceiveth righteousness if he love his enemy, even when he suffereth persecution and torment of him, and the pains of death, and mourneth more for his adversary's blindness than for his own pain, and prayeth God to open his eyes, and to forgive him his sins: as did Stephen in the Acts of the Apostles, the seventh chapter; and Christ, Luke xxiii.” PS 38.

A keresztyén ember engedelmességéről (1528)

Ezt a könyvet Tyndale a német parasztháború után írta, válaszolván arra a vádra, hogy a reformátorok tanítása a társadalomban anarchiához, háborúhoz vezet. Könyve a keresztyén engedelmisségen kívül számos más témát is érint, többek között Tyndale részletesen tanít, szinte prédikál a szenvedésről, a keresztyén ember megpróbáltatásainak értelméről.

„A Szentlélek a megpróbáltatásokon keresztül megtisztít bennünket azáltal, hogy halálra ítéli a mi testi értelmünket, világi gondolkodásunkat, a haspárti bölcsességünket, és nekünk ajándékozza Isten bölcsességét. A megpróbáltatás Istentől való áldás, ahogy Jézus is mondja: »Boldogok, akiket az igazságért üldöznek, mert övék a mennyek országa.« Hát nem vigasztaló ige ez? Ki olyan bolond, hogy ne a Krisztussal való örök boldogságot válassza és kívánja egy kis megpróbáltatás árán, hanem hogy a kis örömeikért a világgal együtt az örök kárhozatra jusson?»¹³

Ugyanitt számos, szenvedéssel kapcsolatos újszövetségi helyet is idéz: „Az igazságért való megpróbáltatás nemcsak áldás, hanem Istentől kapott ajándék is, amelyet Isten csak az ő választottainak ad. Az apostolok örvendeztek, hogy méltónak találtattak a Krisztusért való szenvedésre. Pál apostol 2Tim 3,12-ben írja, hogy mindazokat, »akik kegyesen akarnak élni Krisztus Jézusban, szintén üldözni fogják.« Fil 1,29-ben pedig így ír: »Mert nektek nemcsak az adatott meg a Krisztusért, hogy higgyetek benne, hanem az is, hogy szenvedjétek érte.« Ebből is látható, hogy a Krisztusért való szenvedés Isten ajándéka. Péter apostol első levelében pedig ezt írja: »Boldogok vagytok, ha gyaláznak titeket a Krisztus nevéért, mert a dicsőség Lelke, az Isten Lelke megnyugszik rajtatok.« [4,14] Hát nem csodálatos boldogság, hogy megbizonyosodhatsz arról, hogy Isten Szentlelke az örök életre pecsételt el téged? Egészen biztos lehetsz abban, ha őerte szenvedsz. Az üldözés révén még egészen bizonyos nem lehetsz, de ezt a bizonyosságot a megpróbáltatás árán elnyerheted, amint Pál apostol Róm 5,3–4-ben írja: »... a megpróbáltatás munkálja ki az állhatatosságot, az állhatatosság a kipróbáltságot [*feeling*¹⁴], a kipróbáltság a reménységet«, vagyis ezáltal tapasztalod meg Isten jóságát és segítségét és a Szentlélek munkáját. A korinthusbeliekhez írt második levélben ezt mondja az Úr: »'Elég neked az én kegyelmem, mert az én erőm erőtlenség által ér célhoz.'« [12,9]¹⁵

13 „The Spirit through tribulation purgeth us, and killeth our fleshly wit, our worldly understanding, and belly-wisdom, and filleth us full of the wisdom of God. Tribulation is a blessing that cometh of God, as witnesseth Christ: »Blessed are they that suffer persecution for righteousness' sake; for theirs is the kingdom of heaven.« Is not this a comfortable word? Who ought not rather to choose, and desire to be blessed with Christ, in a little tribulation, than to be cursed perpetually with the world for a little pleasure?» PS 137.

14 Tyndale a görög *dokimé* szót ('kipróbáltság') 1526-ban még a *feeling* kifejezéssel fordítja, de 1534-ben a javított Újszövetség-fordításában már *experience*-t írt, ezt veszi át a *Geneva Bible* (1560) és a *King James Version* (1611) is.

15 „Tribulation for righteousness is not a blessing only, but also a gift that God giveth unto none save his special friends. The apostles rejoiced that they were counted worthy to suffer rebuke for Christ's sake. And Paul, in the second epistle and third chapter to Timothy, saith, »All that will live godly in Christ Jesus must suffer persecution:« and, Phil. i. he saith, »Unto you it is given, not only to believe in Christ, but also to suffer for his sake.« Here seest thou that it is God's gift, to suffer for Christ's sake. And Peter in the fourth chapter of his first epistle saith: »Happy are ye if ye suffer for the name of Christ; for the glorious Spirit of God resteth in you.« Is it not a happy thing, to be sure that thou art sealed with God's Spirit to everlasting life? And, verily, thou art sure

Válasz Morus Tamás Párbeszédére (1531)

Morus még mielőtt lordkancellár lett, London püspökétől, Cuthbert Tunstalltól engedélyt kapott, hogy az eretnekek könyveit olvassa, azért, hogy azokat a nép nyelvén, angolul megcáfolja. Ennek eredménye az angol humanistának a *Párbeszéd az eretnekségekről* (1529) című munkája, amelyben Luthert és Tyndale-t is pestises eretneknek nevezi. Két évvel később meg is születik a *Válasz Morus Tamás Párbeszédére* (1531) című Tyndale-mű.

Mint látjuk, Morusnak az eretnekekkel szembeni egyik visszatérő érve, hogy az egyház igazságát bizonyítja az, hogy mártírok szenvedtek az egyház hitéért az előző másfél évezredben. Ám amit Morus Krisztus egyházának nevez, az Tyndale szerint csupán a pápa egyháza. Morus sokszor maróan gúnyos hangjára Tyndale is szarkasztikusan válaszol: „*Morus*: Krisztus egyházát a csodák sokasága, az oly sok kihullott mártírvér, az egész keresztyénség közös egyetértése bizonyítja. *Tyndale*: Ki bizonyította a fülbegyónást, a bűnbocsátó cédulák árusítását és a hasonló bányászatokat csodákkal? Ki az, aki ilyen tanításokért lett mártírrá? Én viszont ezer olyan személyt tudok mutatni neked, akik azért hullatták vérüket, mert e tanításoknak éppen az ellenkezőjét hirdették!”¹⁶

A főpapok praktikáiról (1530)

Még a Morusnak adott felelet előtt, 1530-ban írta Tyndale ezt a munkáját, de már utal benne arra a morusi vádra, hogy az egyház bírálói állítólag nem merik vállalni a mártírhalált.

Tyndale az első protestáns angol mártírra, Thomas Hittonra utal, aki Németalföldön lett Tyndale követője, a kontinensen élő angol protestánsok könyveit csempészte Angliába, de a tengerparton elfogták, elkobozták a nála talált leveleket, eretnekséggel vádolták meg, majd William Warham érsek és John Fisher püspök elítélték, és Maidstone-ban 1530. február 23-án elégették.¹⁷

„Morus egyik blaszfémiaja a *Párbeszédében*, hogy szerinte közülünk senki sem mer a hitében hűségesen megállni a halálig. Nem sokkal azután, hogy leírta ezt Morus, Isten azáltal bizonyította, hogy a *Párbeszéd* szerzője hamis és hazug, hogy az ő isteni erejét adta szolgájának Sir Thomas Hittonnak, hogy az ő szent Fiába, Jézusba vetett hitét megvallja, és vállalja a halált. Az történt ugyanis, hogy Thomast Canterbury és Rochester püspökei [William Warham és

---

thereof, if thou suffer patiently for his sake. By suffering art thou sure; but by persecuting canst thou never be sure: for Paul, Rom. v. saith, »Tribulation maketh feeling;« that is, it maketh us feel the goodness of God, and his help, and the working of his Spirit. And, the twelfth chapter of the second epistle to the Corinthians, the Lord said unto Paul, »My grace is sufficient for thee; for my strength is made perfect through weakness.«” PS 138.

16 „*More*:_ Confirmed with such a multitude of miracles, and so much blood of martyrs, and common consent of all Christendom. *Tyndale*:_ Who shewed a miracle to confirm his preaching of ear-confession and pardons, with like pedlary? or who shed his blood for them? I can shew you many thousands that ye have slain for preaching the contrary.” PS 70.

17 http://en.wikipedia.org/wiki/Thomas_Hitton

John Fisher], miután titokban kiéheztették és megkínózták, Maidstone-ban kegyetlenül meggyilkolták.”¹⁸

Morus, a *The Confutation of Tyndale's Answer (Tyndale Válaszának cáfolata)* című művében (1532–1533) – melyet Tyndale már nem nagyon ismerhetett – Hittont „az ördög bűzlő mártírjának” („the deuyls stynkyng martyr”) nevezte.¹⁹

A John Frith-nek írt második levél (1532)²⁰

Vegyük most szemügyre William Tyndale-nek a Tower börtönében szenvedő John Frith-nek Németalföldről 1532 májusában²¹ írt két fennmaradt levele közül a másodikát, amelyben az idősebb mester lelképásztorilag buzdítja, és a mártíromságra is felkészíti fiatalabb tanítványát! Kapcsolatukat maguk is Pál apostol és Timóteus viszonyához hasonlították.

Second Letter	Második levél
The grace and peace of God our Father, and of Jesus Christ our Lord, be with you. Amen.	Kegyelem és békesség Istentől, a mi Atyánktól és a mi Urunktól, Jézus Krisztustól. Ámen.
Dearly beloved brother John, I have heard say how the hypocrites, now that they have overcome that great business which letted them, or at the least way have brought it at a stay, they return to their old nature again. The will of God be fulfilled, and that which he hath ordained to be ere the world was made, that come, and his glory reign over all.	Szeretett John testvér, hallottam, hogy az álszentesek most, hogy túlléptek azon a nagy ügyön – mely a legkevésbé sem gátolta meg őket ebben –, ismét visszatértek régi természetükhöz. Teljesüljön Isten akarata és az, amit rendelt a világ teremtése előtt, mely eljön, és dicsősége minden felett uralkodjék!

18 „And More, among his other blasphemies in his dialogue, saith, that none of us dare abide by our faith unto the death. But shortly thereafter God, to prove More that he hath ever been a false liar, gave strength unto his servant, Sir Thomas Hitton, to confess, and that unto the death, the faith of his holy Son Jesus; which Thomas the bishops of Canterbury and Rochester, after they had dieted and tormented him secretly, murdered at Maidstone most cruelly.” PS 2,340.

19 Idézi Gregory 2007, 119. Vö. *CWTM (The Complete Works of Thomas More)* Pt I.16/31–172.

20 Vö. az időpontról: Gregory 2007, 13.

21 Mozley, J. F.: *William Tyndale*. Westport Connecticut, 1937, Greenwood, 257–260. A levélről lásd még: McCutcheon, Elizabeth: *Prose Letters of More and Tyndale*. In Day, John T. – Lund, Eric – O'Donnell, Anne M., S.N.D (szerk.): *Word, Church, and State. Tyndale Quincentenary Essays*. Washington D. C., 1998, Catholic University Press, 243–255.

<p>Dearly beloved, however the matter be, commit yourself wholly and only unto your most loving Father and most kind Lord, and fear not men that threat, nor trust men that speak fair: but trust him that is true of promise, and able to make his word good. Your cause is Christ's gospel, a light that must be fed with the blood of faith. The lamp must be dressed and snuffed daily, and that oil poured in every evening and morning, that the light go not out. Though we be sinners, yet is the cause right. If when we be buffeted for well-doing, we suffer patiently and endure, that is acceptable to God; for to that end we are called.</p>	<p>Szeretett testvérem, akármilyen legyen az ügy, kötelezd el magad teljesen és kizárólag szerető Atyánk és jóságos Urunk mellett, és ne félj a fenyegető emberektől, és ne bízz azokban, akik szépeket mondanak; bízz abban, aki megtartja az ígétét, és a szavából jó származik! A te ügyed Krisztus evangéliuma, a fény, melyet a hit vérével kell táplálni. A mécesst naponta kell meggyújtani és eloltani, az olajat minden reggel és este bele kell önteni, hogy ne aludjon ki fénye. Bár mi bűnösök vagyunk, az ügy helyes. Ha támadnak is bennünket a jó tetteinkért, türelmesen szenvedünk és kitarunk, mert Istennek ez tetszik, mert ő erre a célra hívott el bennünket.</p>
<p>For Christ also suffered for us, leaving us an example that we should follow his steps, who did no sin. Hereby have we perceived love, that he laid down his life for us: therefore we ought also to lay down our lives for the brethren.</p>	<p>Mert Krisztus is szenvedett értünk, olyan példát hagyva nekünk, hogy kövessük lépteit, ki bűntelen volt. Ezt a szeretetet kaptuk tőle: értünk életét adta; ezért kell nekünk is testvéreinkért életünket adni.</p>
<p>Rejoice and be glad, for great is your reward in heaven. For we suffer with him, that we may also be glorified with him: who shall change our vile body, that it may be fashioned like unto his glorious body, according to the working whereby he is able even to subject all things unto him.</p>	<p>Örvendj és ujjongj, mert jutalmad nagy a mennyben! Mert ha veled együtt szenvedünk, veled együtt dicsőülünk meg; ő változtatja át gyarló testünket az ő megdicsőült testének hasonlatosságára, mely által mindent ön-maga alá rendelt.</p>
<p>Dearly beloved, be of good courage, and comfort your soul with the hope of this high reward, and bear the image of Christ in your mortal body, that it may at his coming be made like to his immortal: and follow the example of all your other dear brethren, which chose to suffer in hope of a better resurrection. Keep your conscience pure and undefiled, and say against that nothing. Stick at necessary things; and remember the blasphemies of the enemies of Christ, saying, „They find none but that will abjure rather than suffer the extremity.”</p>	<p>Szeretett testvérem, légy bátor, vigasztald szíved a nagy jutalom reményével, és hordd halandó testeden Krisztus képmását, mely eljövetelekor az ő halandó testéhez hasonló lesz; és kövesd régi testvéreid példáját, akik egy jobb feltámadás reményében szenvedtek! Tartsd lelked tisztán és romlatlanul, és mondj ellent mindennek, ami nem az! Ragaszkodj a szükséges dolgokhoz; emlékezz Krisztus ellenségeinek káromlásaira, akik állítják: „Mindenki inkább tagadni fog, mintsem hogy vállalja a végsőig való szenvedést.”</p>

<p>Moreover, the death of them that come again after they have once denied, though it be accepted with God and all that believe, yet is it not glorious; for the hypocrites say, „He must needs die; denying helpeth not: but might it have holpen, they would have denied five hundred times: but seeing it would not help them, therefore of pure pride, and mere malice together, they spake with their mouths that their conscience knoweth false.”</p>	<p>Ráadásul, azoknak a halála, akik újra azt állítják, amit egyszer megtagadtak, nem dicsőséges, még ha Istenben és minden hitben elfogadott, mert az álszentek azt mondják: „Meg kell halnia, nem segít neki a tagadás, de ha segített volna, ötszázszor is tagadott volna; de mivel látja, hogy nem segít, puszta büszkeségből és álságból azt állítja, amiről lelkében is meggyőződött, hogy hamis.”</p>
<p>If you give yourself, cast yourself, yield yourself, commit yourself wholly and only to your loving Father; then shall his power be in you and make you strong, and that so strong, that you shall feel no pain, which should be to another present death: and his Spirit shall speak in you, and teach you what to answer, according to his promise.</p>	<p>Ha megnyilatkozol, állj ki nézeteidért, fedd fel önmagad, kötelezd el magad teljesen és kizárólag szerető Atyád mellett; akkor ereje veled lesz, és megerősít annyira, hogy nem fogsz fájdalmat érezni a halálban; és az ő Lelke fog benned beszélni, és tanít téged a válaszokra, ígéretéhez híven.</p>
<p>He shall set out his truth by you wonderfully, and work for you above all that your heart can imagine. Yea, and you are not yet dead; though the hypocrites all, with all that they can make, have sworn your death. <i>Una salus victis nullam sperare salutem.</i></p>	<p>Igazát csodálatosan meg fogja mutatni, és fentről fog működni úgy, ahogy csak szíved el tudja képzelni. Igen, még nem haltál meg, habár az álszentek, mindent bevetve, halálra ítélték. <i>Una salus victis nullam sperare salutem.</i>²²</p>
<p>To look for no man’s help bringeth the help of God to them that seem to be overcome in the eyes of the hypocrites: yea, it shall make God to carry you through thick and thin for his truth’s sake, in spite of all the enemies of his truth.</p>	<p>A leigázott egyetlen bizonyossága, hogy nem remél biztonságot. Ha az, akit látszólag legyőztek az álszentek, nem várja senkinek sem a segítségét, Isten segítségét fogja kapni,²³ igen, Isten fog átsegíteni jóban és rosszban az igazságért, igazságának ellenségeivel dacolva.</p>

22 Mint McCutcheon kimutatja, ez idézet Vergilius Aeneiséből (2,354): „»Egy a reménye a vesztesnek: ha reményre nem áhít.«” Lakatos István ford. *Vergilius összes művei*. Budapest, 1984, Európa, 142. /A világirodalom klasszikusai. Új sorozat./ Tyndale ezt angolul is idézi: O’Donnell, Anne M., S.N.D. – Wicks, Jared S.J. (szerk.): *An Answer to Sir Thomas Mores Dialogue*. Washington D. C., 2000, Catholic University Press, 152/2–3 és 372.

23 Ez az ún. deontológikus etika. „A deontológia olyan következetesség, amely tudatosan nem kíván számolni e magatartás esetleges negatív következményeivel. Egy deontológista számára a kötelesség elsőbbséget élvez a következménnyel szemben. [...] a deontológia a rejtett gondviselésre alapul. Az ilyen deontológusok számára a következmények figyelmen kívül hagyása nem értelmetlen, mert hiszik, hogy Isten akkor is irányítja a történelmet, mikor gondviselése nem szemmel látható. Épp ezért Isten a felelős minden olyan jó és rossz következményért, amely a kötelességünkhöz való ragaszkodásból fakad. Gondviselésbe vetett hit nélkül a minden áron való kötelességteljesítés vakmerőnek és felelőtlennek tűnhet.” Idézi Fabiny Tibor: John Frith (1503–1533) vitája és mártíromsága. *Studia Litteraria*, 2012. 3–4. sz. 72.

<p>There falleth not a hair till his hour be come: and when his hour is come, necessity carrieth us hence, though we be not willing. But if we be willing, then have we a reward and thanks.</p>	<p>Egy hajad szála sem fog meggörbülni, míg az ő órája el nem jön, a szükségszerűség fog oda-vezetni, még akarunk ellenére is. Ám ha ez az akarunk, jutalmat és köszönetet kapunk.</p>
<p>Fear not the threatening, therefore, neither be overcome of sweet words; with which twain the hypocrites shall assail you. Neither let the persuasions of worldly wisdom bear rule in your heart; no, though they be your friends that counsel you.</p>	<p>Ezért ne félj a fenyegetéstől, ne győzzön le édes szó sem: e két módon fognak támadni az álszentek. Ne hagyj az e világi bölcsesség érveit se uralkodni szíveden; akkor se, ha ezek barátaid, akik tanácsot adnak.</p>
<p>Let Bilney be a warning to you. Let not their vizor beguile your eyes. Let not your body faint. He that endureth to the end shall be saved. If the pain be above your strength, remember, „Whatsoever ye shall ask in my name, I will give it you.” And pray to your Father in that name, and he shall cease your pain, or shorten it. The Lord of peace, of hope, and of faith, be with you. Amen.</p>	<p>Legyen Bilney figyelmeztetés számodra! Állarcuk ne tévessze meg szemeidet! Ne gyengüljön el tested! Aki mindvégig állhatatos, az üdvözül.²⁴ Ha a fájdalom erődöt meghaladja, emlékezz: „Ha valamit kértek tőlem az én nevemben, megteszem.”²⁵ Az ő nevében imádkozz Atyádhoz, és megszűnnek vagy csökkennek fájdalmaid. A béke, remény és hit Ura legyen veled! Ámen.</p>
<p>William Tyndale.</p>	<p>William Tyndale</p>
<p>Two have suffered in Antwerp, <i>in die sanctae crucis</i>, unto the great glory of the gospel: four at Riselles in Flanders; and at Luke hath there one at the least suffered, and all the same day. At Roan in France they persecute; and at Paris are five doctors taken for the gospel. See, you are not alone. Be cheerful; and remember that among the hard-hearted in England there is a number reserved by grace: for whose sakes, if need be, you must be ready to suffer. Sir, if you may write, how short soever it be, forget it not; that we may know how it goeth with you, for our hearts' ease. The Lord be yet again with you, with all his plenteousness, and fill you that you flow over. Amen.</p>	<p>Ketten szenvedtek Antwerpenben a Szent Kereszt napján az evangélium dicsőségében: négyen Riselles-ben, Flandriában; Luke-nál is legalább egy ember szenvedett; mind egy napon. Roanban, Franciaországban ítékeznek; Párizsban öt tudóst ítéltek el az evangéliumért. Látod, nem vagy egyedül. Légy vidám, emlékezz, hogy a keményszívű Angliában sokakat ment meg a kegyelem, akikért ha szükséges, késznek kell lenned szenvedni! Ha írnál, akármilyen röviden is, hogy könnyebb legyen szíved, ne feledd, tudjuk, hogy megy sorod! Az Úr ismét veled lesz bőséggel, és megtölt azzal, ami árad belőled. Ámen.</p>

24 Vö. Mt 10,22b.

25 Vö. Jn 14,14.

If, when you have read this, you may send it to Adrian, do, I pray you, that he may know how that our heart is with you.	Ha miután elolvastad, elküldöd Adriánnak, remélem, tudja, hogy veletek van szívünk.
George Joye at Candlemas, being at Barrow, printed two leaves of Genesis in a great form, and sent one copy to the king, and another to the new queen, with a letter to N. for to deliver them; and to purchase licence, that he might so go through all the bible.	George Joye gyertyaszentelőre Barrow-ban két nagy formátumú oldalt nyomtatott a Genezis könyvéből, és egy példányt a királynak, egyet pedig az új királynőnek küldött egy N.-nek címzett levéllel, hogy eljuttassa hozzájuk, hogy engedélyt kérjen, hogy az egész Bibliát így kinyomtathassa.
Out of this is sprung the noise of the new bible; and out of that is the great seeking for English books at all printers and bookbinders in Antwerp, and for an English priest that should print.	Ebből ered az új Biblia híre , abból pedig igény angol könyvekre az antwerpeni nyomdáktól és könyvkötőktől, valamint egy angol papra, aki tud nyomtatni.
This chanced the 9th day of May.	Ez május kilencedik napján történt.
Sir, your wife is well content with the will of God, and would not, for her sake, have the glory of God hindered.	Feleséged Isten akaratát békében elfogadta, és nem szeretné, ha miatta Isten dicsősége csökkenne.
William Tyndale	William Tyndale ²⁶

A levélben a mártíriumra utaló kulcsszavakat kiemeltük, a későbbiekben egy hosszabb tanulmány keretében kell majd közelebbről megvizsgálnunk a mártíriumról szóló beszédmodot, a mártírdiskurzus sajátosságait, s azoknak különösen is a tipológiai retorikára utaló tulajdonságait.

A szó tetté válik: William Tyndale mártírhalála

John Foxe 1563-as *Acts and Monumentjéből* (*Tettek és nagy művek*), majd a tíz évvel későbbi *The Whole Works* (*Összes munkák*) (1573) bevezetőjéből ismerte meg a Véres Mária öt éves (1553–1558) katolikus uralmát leszámítva immár több évtizede is hivatalosan protestáns Anglia az első jelentős bibliafordító és reformátor életének és mártírhalálának történetét. Foxe beszámol Tyndale fiatakoráról, a Németalföldön végzett munkásságáról s arról, hogy miként férközött bizalmába a katolikus hatóságok által felbérelt fiatalember, Henry Philips, aki lépre csalta őt, és átadta a hatóságoknak.

„William Tyndale Antwerpen városában a Thomas Pointz nevű angol kereskedő házában lakott, aki más angoloknak is adott szálláshelyet. Egyszer a házba érkezett egy Henry Philips nevű férfiú, kinek az édesapját Poole-ból ismerte. Ő egy kellemes modorú nemesúr volt, aki saját szolgájával utazott. Ám azt, hogy honnan és miért érkezett a városba, azt senki sem tudta. Tyndale mester többször étkezett vele és más kereskedőkkel is, mely idő alatt a nevezett

26 Korzenszky Emőke ford. A fordítást átdolgozta Fabiny Tibor.

Philips megismerte Tyndale-t, és gyorsan annyira a bizalmába férkőzött, hogy ők többször is Tyndale otthonában étkeztek, ami Thomas Pointz házában volt. Végül annyira megbízott benne, hogy Tyndale megmutatta neki a könyveit és sok más titkát is, mert annyira megbízott benne, hogy nem is gyanakodott erre a Júdásra. Ámde Pointz nem bízott meg benne, és megkérdezte Tyndale-t, hogy mennyire ismeri őt. A válasz erre az volt, hogy ő egy őszinte, tanult, kellemes ember. Pointz mivel nem akarta őt megbántani, nem kérdezett többet, ehelyett úgy döntött, hogy egy barátja révén megismerkedik vele. Mikor Philips már három-négy napja a városban volt, sétálni hívta Pointzot, hogy néhány árumintát mutasson meg neki. A séta közben sok témáról, közte a király cselekedeteiről is beszélgettek, ám ekkor Pointz még semmit sem sejtett. Egy idő után azonban Philips úgy érezte, hogy Pointz pénz ellenében segítene neki a céljai elérésében. [...] Ezután Philips a brüsszeli bíróságra ment, ami 24 angol mérföldre van Antwerpen-től, ahonnan a főügyésszel, a császár ügyészével és néhány katonával tért vissza. Három-négy nap múlva Pointz is elutazott Barois-ba, ami 18 mérföldre van Antwerpen-től, ahova üzleti ügyei szólították el négy-hat hétig. Távolléte alatt Philips megkérdezte Pointz feleségét, hogy Tyndale otthon van-e. Akkor eltávozott, de az utcán és az ajtó köré felállította azokat a katonákat, akiket Brüsszelből hozott magával. Dél fele visszatért, és megkérdezte Tyndale mestert, hogy nem tud-e neki 40 shillinget adni, mondván: »Ma reggel Mechelen és Antwerpen között elvesztettem az erszényemet.« Eztán meg is kapta a 40 shillinget, ami nem volt nehéz dolog, mivel Tyndale mester a világi dolgokban mindig gyanútlan és tapasztalatlan volt. Philips ekkor megpróbálta meghívni magához vacsorázni, amit Tyndale elutasított, és ő hívta meg őt magához. Amikor eljött a vacsora ideje, Tyndale kilépett a házból, hogy fogadja a vendégét, de Pointz háza előtt volt egy szűk folyosó, ahol ketten nem fértek el. Itt Tyndale megpróbálta maga elé engedni a vendégét, ám ő ragaszkodott hozzá, hogy Tyndale menjen elől. Tehát elől ment Tyndale, aki nem volt egy túl magas ember, mögötte pedig Philips, aki egy magas, jóvágású férfi volt. Philips azonban az ajtó két oldalára két fogdmeget ültetett, hogy lássák, ki is lép oda be. Ekkor Philips rámutatott Tyndale-re, és a katonák foglyul ejtették őt.”²⁷

27 „William Tyndale, being in the town of Antwerp, had been lodged about one whole year in the house of Thomas Pointz, an Englishman, who kept a house of English merchants. Came thither one out of England, whose name was Henry Philips, his father being customer of Poole, a comely fellow, like as he had been a gentleman having a servant with him: but wherefore he came, or for what purpose he was sent thither, no man could tell. Master Tyndale divers times was desired forth to dinner and support amongst merchants; by means whereof this Henry Philips became acquainted with him, so that within short space Master Tyndale had a great confidence in him, and brought him to his lodging, to the house of Thomas Pointz; and had him also once or twice with him to dinner and supper, and further entered such friendship with him, that through his procurement he lay in the same house of the said Pointz; to whom he showed moreover his books, and other secrets of his study, so little did Tyndale then mistrust this traitor. But Pointz, having no great confidence in the fellow, asked Master Tyndale how he came acquainted with this Philips. Master Tyndale answered, that he was an honest man, handsomely learned, and very conformable. Pointz, perceiving that he bare such favor to him, said no more, thinking that he was brought acquainted with him by some friend of his. The said Philips, being in the town three or four days, upon a time desired Pointz to walk with him forth of the town to show him the commodities thereof, and in walking together without the town, had communication of divers things, and some of the king's affairs; by which

Tyndale-t a Brüsszel melletti Vilvorde várának (amelyet a XVIII. században leromboltak) börtönébe hurcolták, itt eltöltött tizenhat hónapjáról sokkal kevesebbet tudunk, mint Morus Tamásnak a kivégzése előtt a Towerben töltött, szellemileg igen termékeny bő esztendejéről. Morus könyveket, leveleket írhatott, amelyeket leánya kicsempészett a Towerből, és így megmaradtak az utókornak.

Tyndale-nek mindössze egy saját kezűleg írt latin nyelvű levele maradt fenn, amelyet a XIX. század közepén fedeztek fel egy brabanti levéltárban.²⁸ A levélben Tyndale a hidegre panaszkodik, és a vár parancsnokától egy meleg sapkát, meleg kabátot, egy lámpást, valamint egy héber nyelvű Bibliát, egy héber nyelvtant és egy héber szótárat kér.²⁹ A levél ismét tipológiai rezonanciákat hordoz, hiszen Pál apostol is a Troászban a Karposznál hagyott köpönyegét és a könyveit

---

talk Pointz as yet suspected nothing. But after, when the time was past, Pointz perceived this to be the mind of Philips, to feel whether the said Pointz might, for lucre of money, help him to his purpose, for he perceived before that Philips was monied, and would that Pointz should think no less. For he had desired Pointz before to help him to divers things; and such things as he named, he required might be of the best, »for,« said he, »I have money enough.« Philips went from Antwerp to the court of Brussels, which is from thence twenty-four English miles, whence he brought with him to Antwerp, the procurator-general, who is the emperor's attorney, with certain other officers. Within three or four days, Pointz went forth to the town of Barois, being eighteen English miles from Antwerp, where he had business to do for the space of a month or six weeks; and in the time of his absence Henry Philips came again to Antwerp, to the house of Pointz, and coming in, spake with his wife, asking whether Master Tyndale were within. Then went he forth again and set the officers whom he had brought with him from Brussels, in the street, and about the door. About noon he came again, and went to Master Tyndale, and desired him to lend him forty shillings; »for,« said he, »I lost my purse this morning, coming over at the passage between this and Mechlin.« So Master Tyndale took him forty shillings, which was easy to be had of him, if he had it; for in the wily subtleties of this world he was simple and inexpert. Then said Philips, »Master Tyndale! you shall be my guest here this day.« »No,« said Master Tyndale, »I go forth this day to dinner, and you shall go with me, and be my guest, where you shall be welcome.« So when it was dinner time, Master Tyndale went forth with Philips, and at the going forth of Pointz's house, was a long narrow entry, so that two could not go in front. Master Tyndale would have put Philips before him, but Philips would in no wise, but put Master Tyndale before, for that he pretended to show great humanity. So Master Tyndale, being a man of no great stature, went before, and Philips, a tall, comely person, followed behind him; who had set officers on either side of the door upon two seats, who might see who came in the entry. Philips pointed with his finger over Master Tyndale's head down to him, that the officers might see that it was he whom they should take.” <http://www.ccel.org/f/foxe/martyrs/fox112.htm>. Vö. King, John (szerk.): *Foxe's Book of Martyrs Select Narratives*. Oxford, 2009, University Press, 13–20.

28 Mozley, 333; Daniell, David: *William Tyndale. A Biography*. New Haven, 1994, Yale University Press, 339. Vö. Latré, Guido: Tyndale's last Letter, September 1535? In Arblaster, Paul – Juhász, Gergely – Latré, Guido (szerk.): *Tyndale's Testament*. Turnhout, 2002, Brepols, 172–173.

29 „Credo non latere te, vir praestantissime, quid de me statutum sit. Quam ob rem, tuam dominationem rogatum habeo, idque per Dominum Jesum, ut si mihi per hiemem hic manendum sit, sollicitus apud dominum commissarium, si forte dignari velit, de rebus meis quas habet, mittere calidiorem birettum; frigus enim patior in capite nimium, oppressus perpetuo catarro qui sub testitudine nonnihil augetur. Calidiorem quoque tunicam, nam, haec quam abeo admodum tenuis est. Item pannum ad caligas reficiendas. Duplois [sic] detrita est; camiseae detritae sunt etiam. Camiseam laneam habet, si mittere velit. Habeo quoque apud eum caligas ex crassiori panno ad superius induendum; nocturna biretta calidiora habet etiam: utque vesperi lucernam habere liceat; tediosum quidem est per tenebras solitarie sedere. Maxime autem omnium tuam clementiam rogo atque obsecro ut ex animo agere velit apud dominum commissarium quatenus dignari velit mihi concedere Bibliam Hebraicam, Grammaticam Hebraicam, et Vocabularium Hebraicum, ut eo studio tempus conteram. Sic tibi obtingat quod maxime optas modo cum animae tuae salute fiat: Verum si aliud consilium de me ceptum

kéri Timóteustól (2Tim 4,13). Ezt önreflexív tipológiának nevezhetjük, legyen az utalás akár tudatos, akár nem tudatos Tyndale részéről.

Foxe-tól is tudjuk, hogy Tyndale-t a császár vagy a helyettese által megbízott tanács hallgatta ki, amelyet a neves leuveni teológus, Luther nagy ellenfele, Jacobus Latomus – szó szerint Kővágó Jakab, alias Jacques Masson, az inkvizíció teológiailag igen jól képzett tanácsadója – vezetett. Halála után hat évvel unokaöccse rendezte sajtó alá a katolikus teológus írásait, s ezek között maradt fenn *Három könyv William Tyndale cáfolatára* című műve, amely alapján 1996-ban Robert J. Wilkinson megpróbálta helyreállítani Tyndale-nek a vilvorde-i börtönben írt *Sola fides justificat apud Deum (Isten előtt csak a hit igazít meg)* című, elveszett írását.³⁰ Latomus szerint Tyndale a művét a Szentírás egészséges megértésének kulcsának nevezte. Erre ő válaszolt, aztán Tyndale írt egy második, majd egy harmadik könyvet is.³¹ Latomus skolasztikus módon érvelt, s remélte, hogy meggyőzi ellenfelét; egyik éles szemű érve, hogy Tyndale nem tett különbséget a hit előtti és a hitből fakadó cselekedetek között. Latomus válszából nem derül ki, hogy Tyndale a tárgyalásra készített, a megigazulásról szóló latin nyelvű könyvében utalt-e a mártírium kérdésére.

Vessünk egy pillantást Foxe narratívájának befejezésére! Utólag az örök megvallották, hogy mennyire csodálkoztak rabjuk egyszerű életén a börtönben. Ezután az ügyészért küldtek, aki akkor éppen vacsorázott. Amint megérkezett, lefoglalta Tyndale minden tulajdonát, a foglyot pedig a vilvorde-i várba küldte, ami 18 mérföldre volt a várostól. A fogságban Tyndale-nek ügyvédet ajánlottak fel, amit azonban ő elutasított. Ehelyett inkább a fogságban is tanított, és hirdette az Urat azoknak, akik fogva tartották. Ezért foglárjai meggyőződéssel állították, hogy ha ő nem egy jó és igaz keresztyén, akkor nem ismernek senkit sem, aki az lehet. Oly mély hite volt, hogy még fogsága másfél éve alatt is sokakat térített meg, köztük a foglárt, annak a lányát és sokakat a várbeliek közül.³²

[sic] est, hiemem perficiendum omnem, patiens ero, Dei expectans voluntatem, ad gloriam gratiae Domini mei Jesu Christi, Cujus Spiritus tuum semper regat pectus. Amen. W. Tindalus.” Első kiadása: Mombert, Jacob Isidor: *William Tyndale’s Five Books of Moses Called the Pentateuch. Being a Verbatim Reprint of the Edition of M.CCCXXIII.* New York – London, 1884, Anson D. F. Randolph & Co. – Samuel Bagster and Sons Ltd. li–lii.

30 Wilkinson, Robert J.: Reconstructing Tyndale in Latomus. *William Tyndale’s Last, Lost, Book. Reformation*, 1996. 252–285. Lásd uo. a latin nyelvű könyv angol fordítását: 345–400. Vö. Vercryusse, Jos E. S.J.: Latomus and Tyndale’s Trial. In Day, John T. – Lund, Eric – O’Donnell, Anne M., S.N.D (szerk.): *Word, Church, and State. Tyndale Quincentenary Essays*. Washington D. C., 1998, Catholic University Press, 197–214.

31 Mozley, 328

32 „The officers afterwards told Pointz, when they had laid him in prison, that they pitied to see his simplicity. They brought him to the emperor’s attorney, where he dined. Then came the procurator-general to the house of Pointz, and sent away all that was there of Master Tyndale’s, as well his books as other things; and from thence Tyndale was had to the castle of Vilvorde, eighteen English miles from Antwerp. Master Tyndale, remaining in prison, was proffered an advocate and a procurator; the which he refused, saying that he would make answer for himself. He had so preached to them who had him in charge, and such as was there conversant with him in the Castle that they reported of him, that if he were not a good Christian man, they knew not whom they might take to be one. [...] Such was the power of his doctrine, and the sincerity of his life, that during the time of his imprisonment (which endured a year and a half), he converted, it is said, his keeper, the keeper’s daughter, and others of his household.” <http://www.ccel.org/f/foxe/martyrs/fox112.htm>. Vö. King, 13–20.

Amíg Tyndale-nek a börtönből írt, egyetlen fennmaradt latin nyelvű levele kapcsán önreflexív tipológiáról beszéltünk, addig Foxe itt idézett narratívája is a tipologikus szerkesztést, az *ahogy... úgy...* logikáját követi. Miről is van szó? Tyndale a börtönben megtéríti a börtönőrt és a leányát, akárcsak egykor, másfél ezer évvel korábban az ugyancsak fogságban sínylődő Pál apostol és Szilász Filippiben hasonló tanúságtétellel szintén megtérítette a börtönőrt (ApCsel 16,25–34).

1535 nyarán több hétig is eltarthatott Tyndale pere.³³ Tyndale nem vonta vissza a megigazulásról szóló lutheri tanítását, ezért az inkvizíció eretneknek nyilvánította.

Mivel Tyndale felszentelt pap volt, először az egyházi előjárók hivatalos ceremónia keretében 1535. augusztus 5–9 között megfosztották a papság szentségétől. Korabeli hasonló esetekről szóló tudósítások alapján elképzelhetjük, miképpen zajlott a deszakralizáció: papi ruhában le kellett térdelnie a pulpituson ülő egyházi előjárók előtt: a kezét egy késsel vagy üveggel megsebeztek, s ezzel szimbolikusan elveszítette a felkenésre adott olajat; a kezébe adott kenyeret és bort ceremoniálisan visszavették tőle, és végezetül letépték róla a papi ruhát, és világi öltözetet adtak reá, s eztán ügyét átadták a világi hatóságoknak.³⁴

Csak feltételezéseink lehetnek arról, hogy a papi szentségtől való ceremóniális megfosztása után miért telt el több mint egy év Tyndale kivégzéséig. Bizonyára diplomáciai megfontolások is szerepet játszhattak ebben: a VIII. Henrik körül ekkor már fokozatosan vagy éppen átmenetileg erősödő protestáns körök, különösen Thomas Cromwell (1485–1540) lordkancellár személye által lehetővé vált, hogy politikai nyomást gyakoroljanak a németalföldi hatóságokra.

Térjünk vissza Foxe narratívájára! „Végezetül igen sok haszontalan vitatkozás után, bár nem érdemelt halált, a császárnak az augsburgi birodalmi gyűlésen 1536-ban hozott rendelete alapján elítélték. Az ítélethozatal után a vesztőhelyre kísérték, testét a máglyához kötötték, itt a bakó megfojtotta, majd pedig holttestét a máglya lángjai emésztették el Vilvorde városa mellett az Úr 1536. esztendejében. Ám halála előtt hangosan és mély hittel így kiáltott fel: »Ó, Istenem, nyisd fel az angol király szemét!«³⁵

Íme, Tyndale tipologikusan beteljesítette, amiről már *A hamis mammonról szóló példázat* című, 1528-as könyvében írt: „A keresztyén [...] imádkozik Istenhez, hogy nyissa meg ellenfele szemeit, és bocsássa meg bűneit.”³⁶

Utolsó megjegyzésünk Morus és Tyndale kapcsolatáról szóljon, akik – mint tanulmányunk elején is utaltunk rá – életükben nagy ellenfelek voltak, Krisztusról szóló, tanúságtevő halálukban viszont saját akaratuk ellenére is találkoztak! Bár Morus az eretnekeket az „ördög már-

33 Mozley, 332.

34 Mozley, 339.

35 „At last, after much reasoning, when no reason would serve, although he deserved no death, he was condemned by virtue of the emperor’s decree, made in the assembly at Augsburg. Brought forth to the place of execution, he was tied to the stake, strangled by the hangman, and afterwards consumed with fire, at the town of Vilvorde, A. D. 1536; crying at the stake with a fervent zeal, and a loud voice, „Lord! open the king of England’s eyes.” <http://www.ccel.org/f/foxe/martyrs/fox112.htm>. Vö. King, 13–20.

36 Lásd fent *A hamis mammonról szóló példázat (1528)* című fejezetet.

tírjainak³⁷ nevezte, s ha maga nem vált volna mártírrá 1535. július 7-én, tehát másfél évvel Tyndale mártírhalála (1536. október 6.) előtt, egészen bizonyos, hogy Tyndale halálát is az ördög mártíriumának tekintette volna.

Arról sincs adatunk, hogy az 1535 májusában bebörtönzött Tyndale értesült volna arról, hogy elfogatása után másfél hónappal nagy ellenfelét a király kivégeztette, ám elképzelhető, hogy ő meg a pápa mártírjaként és nem Krisztus vértanújaként emlegette volna Morus Tamást.

Van valami gondviselészerű, abban, hogy – amint erre Brad S. Gregory a már idézett szép tanulmányában rámutatott – egymástól teljesen függetlenül a Krisztusért való szenvedésről, az üldöztetésről, a mártírhalálról ugyanazokat a bibliai igéket idézték szó szerint, minden bizonynyal önmagukra is gondolva.

Mint írja Gregory, e két XVI. századi epikus méretű hitvitázó, noha egymással teljesen ellentétes módon értelmezték a Bibliát, egészen másképpen gondolkodtak az írásértelmezés és a tekintély viszonyáról, mégis ugyanazzal a lelki érzékenységgel fordultak Krisztus és az apostolok szavaihoz, amikor a keresztyén szenvedésről és mártíriumról szóló igéket egyaránt önmagukra alkalmazták. Mindketten vallották A jelenések könyve szerzőjével: „Légy hű mindhalálig, és neked adom az élet koronáját.» (Jel 2,10)³⁸

Tyndale és Morus a XVI. századi angol katolikus és protestáns mártírium klasszikus típusai, prototípusai lettek: Morus és Tyndale posztfigurációi voltak a katolikus Véres Mária uralkodása (1553–1558) alatti evangéliumi (ahogy később nevezték őket: protestáns) mártírok ugyanúgy, mint a protestáns I. Erzsébet hosszú regnálása (1558–1602) alatt ugyancsak üldözött, s a hitükért ugyancsak a vértanúságot is vállaló katolikus mártírok.

37 CWTM 12,314/12–14.

38 Gregory, 2007.

Ezt a kiadást több okból is üdvözlöm: tovább inspirálja a Confessio Pentapolitana szerzőségéről folyó vitát, megkövesedett álláspontokat kérdőjelez meg, sőt helyesbíti őket, fontos ösztönzést ad a magyar és szlovák reformációtörténeti kutatásnak, amennyivel lényeges elemeket kínál a délkelet-európai felekezetszerveződés kritikus bemutatásához.

(in: Peter Kónya–Csepregi András: Három lutheri hitvallás Magyarországon 10–11. oldal)

30 éves a Nyílt levél

Az itt következő dokumentumokkal emlékezünk meg Dóka Zoltán egyháztörténeti jelentőségű Nyílt levele megírásának 30. évfordulójáról. Folyóiratunk negyed százada alatt (1989 júniusában indult az Új folyam az első, dupla szám megjelenésével) többször is közzeltünk e fontos eseménnyel kapcsolatos írásokat. Mostani emlékezésünkhöz olyan – eddig még nem publikált – dokumentumokat választottunk, amelyek minden bizonnyal sok olvasónk számára jelentenek új információkat. S talán még most is, évtizedek múltán is meglepő – s minden bizonnyal nem túlzás: megdöbbentő – „találkozunk” a diktatórikus egyházvezetés módszereivel.

Dóka Zoltán német barátainak írt tájékoztatásához azonban kötelességünk még egy előzetes megjegyzést fűznünk. Az egészben ez az egyetlen örömteli és vigasztaló. Többször is találkozunk e beszámolóban az akkori illetékes esperes, Keveházi László nevével és szerepével. Emlékeztetjük olvasóinkat, hogy Keveházi László Dóka Zoltánnal nyílt, testvéri módon – tőle bocsánatot kérve és kapva – tisztázni tudta ezt a szomorú történetet. Közöttük a megbékélés és kiengesztelődés négy szemközt és a nyilvánosság előtt is megtörtént. Ez az oly ritka esemény egyházunkban többek számára lehetne indítás és példa, hogyan lehetett volna, hogyan kellett volna letenni a ránk nehezedő terheket.

Szerkesztő

Dóka Zoltán lelkes levele¹

És most szeretném Önöknek röviden összefoglalni, mi minden történt velem azóta, hogy az Önök szép hazáját elhagytam.

Hazautazásom nyugodt és problémamentes volt. Csak az elején volt nekünk, Christának és nekem, egy kis nehézségünk, amelyet Christa már biztosan elmondott. A helyem a vonatban egészen elől volt. Egy vasutas azonban rosszul informált bennünket, és egész hátul álltunk. Ezért kellett a csomaggal előrerohannunk, mert a vonat csak 5 percig állt. Ezt az esetet egy prédikációmban is felhasználtam már illusztrációként: Ha az igazi élet vonatát nem akarjuk elpasszolni, a megfelelő helyen kell állnunk és várakoznunk. Hol van ez a hely? Jézus keresztje az. Onnan minden jól látható. Isten, az ember, én magam és a többiek, a világ, az egyház, a múlt és a

---

¹ MNL OL Ordass Alapítvány Levéltára P 2173, Ordass Archívum 33. doboz, 197–198. lap. Közli: Isó Gergely

jövő, a vallásosak és a nem vallásosak, az igazak és a bűnösök, a vidámak és a szomorúak, stb. Útitársaim egy kereskedőcsalád voltak, két fiúval, akikkel Budapestig játszottam. Budapesten a Keleti pályaudvarról feleségem, a zongorista feleségével és még néhány barát hozott el. Ági Gödöllőn várt rám.

Káldy áll a háttérben, aki ellenem mindent mozgat és szervez, de kifelé titokban akar maradni.

Másnap megtapasztaltam, hazatérésem milyen nagy örömet jelentett az egész falu számára. Ugyanaznap este azonban ennek ellenkezőjét is meg kellett tapasztalnom. Felhívtam az esperest, aki azonnal prédikációstílalommal sújtott. Két nap múlva írásban is megérkezett. Azzal a nagy belső nyugalommal, amelyet még a határon fedeztem fel hirtelen magamban – és ez ma is tart –, válaszoltam telefonon és írásban is. A tilalmat, mint törvényellenes rendelkezést visszautasítottam. Ugyanígy havi fizetésem letiltását is. Később kiderült, hogy Káldy áll a háttérben, aki ellenem mindent mozgat és szervez, de kifelé titokban akar maradni. Ezek az emberek saját törvényüket sem ismerik. Az egyházi törvénykönyvben ugyanis világosan ez áll: valakit ilyen tilalommal sújtani csak az egyházkerületi bíróság elnöksége jogosult. Így a következő vasárnap – a tilalom ellenére – nyugodtan prédikáltam a nagy „karácsonyi” gyülekezetnek. Megjegyzendő, hogy a telefonbeszélgetésben Keveházi esperesnek azt javasoltam, hogy a helyzetet és a problémákat egy személyes és testvéri találkozáson beszéljük meg. Ő azonban elvetette javaslatomat. Már az elején levélben Káldynak is ugyanezt a javaslatot tettem. Ő azonban nem válaszolt.

Az állam az egész ügyet belső egyházi ügynek tekinti, és nem akar beavatkozni.

A következő héten sok minden történt. Az államtitkár meghívott, és 08. 31-én fogadott. A másfélórás tárgyaláson sok mindent megbeszélünk. Az államtitkár Káldy oldalán áll, és tettet élesen elítéli. Mégis lehetővé tette számomra, hogy álláspontomat megvilágítsam. Az egész tárgyalás folyamán számomra két dolog volt fontos: a./ Maga a tény, hogy fogadott, és b./ az a nyilatkozata, hogy ő ill. az állam az egész ügyet belső egyházi ügynek tekinti, és nem akar beavatkozni. Ugyan az egész tárgyalás hivatalos volt, de udvarias és emberi.

Még 08. 30-án egy táviratot és az egyházi bíróságtól hivatalos levelet kaptam. A távirat két esperestől jött (Keveházi és Tóth-Szóllós), akik meghívtak egy 09. 01-i beszélgetésre. Káldy helyett akartak beszélni velem, azzal az indoklással, hogy Káldy nem akar az én /!/ ügyembe beavatkozni, mert ő az LVSZ elnöke /!/, Súlyom püspökhelyettes pedig külföldön tartózkodik. A távirat 08. 29-én lett feladva. Azonnal választáviratot küldtem: „Levelemmel Káldy püspökhöz fordultam. A két kollégával kész vagyok egy későbbi időpontban beszélgetni, de csak az ő saját nevükben.” – Ugyanazzal a dátummal érkezett meg a bíróság levele, amelyben eljárást indítanak ellenem, és hivatalomból felfüggesztenek, mert az LVSZnek írt Nyílt levelemmel megsértettem a MEE vezetőségét. A levél csak másolat. Az aláírások csak írógéppel vannak írva, nem sajátkezűleg. Az egyik aláíró Súlyom püspökhelyettes, aki a távirat szerint külföldön tartózkodik. A levelet Tóth-Szóllós esperes hitelesítette. Neki ezt válaszoltam: Egy, az elnökség sajátke-

zú aláírása nélküli másolatot nem tudok érvényesnek tartani, sőt protestálok ez ellen a megalázó közlési mód ellen. Tehát a felfüggesztést nem veszem tudomásul.

09. 02-án jelent meg az *Evangélikus Életben* (a MEE hetilapja) Keveházi Lászlótól egy cikk ellenem „Megteológizált áruzás” címmel. A cikk tele van valótlanosságokkal, hamisításokkal és sértevésekkel, és úgy beszél, mint ha én még mindig külföldön lennék. Keveházi az egész fraternitás nevében ír. Később tapasztaltam, hogy sok lelkész egyáltalán nem is tudott a cikkről. Maga Keveházi egy beszélgetésben, ahol megpróbálta mentegetni magát, bevallotta, hogy a cikket nem egyedül, hanem másokkal együtt írta, és a cikk címe sem tőle való. (Majdnem biztos, hogy az Káldytól származik, l. lejjebb) A cikk a gyülekezetekben – Hévízgyörkön is – hatalmas felzúdulást váltott ki Keveházi ellen. Levelekben, látogatásokkal fejezték ki irántam szimpátiájukat, együttérzésüket és egyetértésüket.

09. 16-án ismét megjelent egy cikk, amelyben maga Káldy gyalázott engem. A címe Fil 4,1-gyel dicséri a gyülekezeteket és a lelkészeket: „Ti, én örömöm és koronám”. Engem „szemérmetlen, áruzó magyar lelkésznek” nevez, aki hazudik és rágalmaz. Az emberek reakciója hasonló volt, mint az első cikknél. 09. 20-án írtam egy cikket „Helyreigazítás” címmel, amelyben Keveházi vádjait visszautasítom, és hamisításait helyreigazítom. Sajnos a szerkesztő egy primitív – természetesen Káldyval megbeszélte – levélben a megjelentetését lemondta.

09. 21-én levelet írtam Káldynak, amely rövid idő alatt általánosan ismert és híres is lett. A megszólításáról „Testvérem, Káldy Zoltán!”-nak nevezik. Rövid tartalma ez: Kuchenben, a Fils partján láttam egy jó fotót rólad. Arcod telve volt aggodalommal, de reménységgel is ugyanakkor. Ez első találkozásunkra emlékeztetett, amely Pécsen (Dél-Magyarország) a Mecsek oldalában történt, amikor 1958-ban egyházunk nagy és nehéz problémáiról beszélgettünk, mint egyenrangú, kereső testvérek, gondok és reménységek közepette. Ezt az eleven, testvérközei arcot idővel egy merev, félelemkeltő maszk takarta el. Nyílt levelemmel ezt a maszkot téptem le, hogy így régi, igazi arcodat láthassuk, és kényszerubbonyodtól megszabaduljunk. A gonosz cikkek ellenére még mindig kész vagyok

testvéri beszélgetésre veled. De ha te továbbra is a gyalázkodás és a képmutató jogászkodás útját akarod járni, úgy tudnod kell, hogy nem félek tőled, és bálványképed előtt soha nem esem térdre. Megtartom magamnak régi testvéri arcodat, és többé senkinek sem engedem, hogy azt elrabolja tőlem. Neked sem!

09. 23-án Keveházi esperes két követeléssel jött hozzám: a./ A bírósági levél érvényességét el kell ismernem. b./ Ennek alapján a 09. 26-i lelkészértekezleten (három nap múlva) nem vehetek részt. Mindkettőt visszautasítottam. 09. 25-én a MEE országos pénztárosa mint Káldy küldötte jött el hozzám Budapestről. Magával hozta a bíróság eredeti levelét az elnökség sajátkezü aláírásával. Súlyom püspökhelyettes a kísérőlevélben azt írta, hogy ezt az eredeti levelet most már muszáj érvényesnek elfogadnom, és a lelkészértekezleten nem vehetek részt.

„Szemérmetlen, áruzó magyar lelkésznek”
nevez, aki hazudik és rágalmaz.

A gonosz cikkek ellenére még mindig kész vagyok testvéri beszélgetésre veled.

A püspökhelyettesnek válaszómban azt írtam, hogy ön 08. 29-én külföldön volt, és így nem írhatta alá a levelet. Ezzel a dátummal tehát sohasem lesz érvényes, és így a másolat is érvénytelen, és az is marad.

A lelkészértekezleten részt vettem. Keveházi megvonta tőlem a szót. Rövidesen világossá lett, miért akartak távol tartani a lelkészértekezlettől. (Titkos) szavazást tartottak, ahol három kérdésre kellett felelni: 1. Elutasítja-e Dóka akcióját?, 2. Elítéli-e a Nyílt levél tartalmát?, 3. Bizalommal van-e az egyházi vezetőség iránt? Az esperes nem akart vitát, csak a választ kérte: igen vagy nem. De egyre több kolléga jelentkezett szólásra. A többség magát a szavazást is kritizálta, és azon a véleményen volt, hogy a szavazás és a bírósági eljárás helyett testvéri beszélgetéseket kellene folytatni. Azt a véleményt is lehetett hallani, hogy ki kellene osztani a Nyílt le-

Rövidesen világossá lett, miért akartak távol tartani a lelkészértekezlettől.

---

velet a kollégák között. Ezt a javaslatot azonban néhány kollaboráns elvetette. Bár az esperes rövid és meglehetősen korrekt összefoglalást adott a Nyílt levélről, de a lelkészek azt akarták elérni, hogy a levelet hivatalosan is megkaphas-

sák. Nem hivatalosan majd mindnyájuknak megvolt. (Hogy ez az egész MEE-ban is így volt-e, azt nem tudom.) Valaki még július végén magyarra fordította. A szavazás eredménye, amellyel Káldy velem szembeni abszolút fölényét akarta bizonyítani, tkp. negatív volt a számára: 1. kérdés: 7 igen, 1 nem, 14 tartózkodás; 2. kérdés: 6 – 2 – 14; 3. kérdés: 8 – 1 – 13. Más lelkészértekezleteken (LMK-kon – fordító) hasonló volt az eredmény. Helyenként egész merész megnyilatkozásokat lehetett hallani. Végül az egész lelkészértekezlet jegyzőkönyvileg a következő kéressel fordult Káldyhoz: Állítsa le az ellenem folyó bírósági eljárást, és kísérelje meg a kérdést velem testvéri beszélgetésben megoldani. Ez megint valami más volt, mint amit Káldy remélt.

10. 03-án egy beszélgetésre szóló meghívást kaptam Káldytól. 10. 05-én Budapesten az ökumenikus vendégházban (hotel) került rá sor, tehát egy „semleges helyen”. Két óra hosz-

10. 03-án egy beszélgetésre szóló meghívást kaptam Káldytól.

---

szat tartott, eredményt nem hozott. Felszólítottam arra, hogy „Helyreigazítás”-omat hozzák le az újságban. Ezt ő elutasította. Így válaszoltam: „Ezzel bebizonyítjátok, hogy a MEE-ban nincs sajtószabadság. Ez jogtalanság!” Káldy ismétel-

ten kemény szavakat használt, amelyeket én általában szótlánul viseltem. Nyugodt voltam, de szomorú, mert látnom kellett, hogy a hatalom mennyire manipulálta és deformálta ezt a tehetőséges testvért. Bár uralkodott magán, néha azonban mégis túl hangos volt, sértő szavakat és kifejezéseket használt, amelyeket én nem viszonoztam. Túl sok fölösleges dologról is beszélt, mesélt. Időnként magasztalta magát, mint szokta. Egy óra múltán az volt a benyomásom, hogy húzza az időt, és nem akarja, hogy mélyebbre menjünk, mert számára csak az a tény volt a fontos, hogy leült velem. Ezenkívül volt három kész pontja, amelyeket közölni akart velem: 1. Vissza kell vonnom a Nyílt levelet. 2. Írásban bocsánatot kell kérnem az egyházi vezetőségtől. 3. Ha erre a kettőre kész vagyok, lehetséges a diakóniai teológia hiányait, amely még nem /!/ tökéletes, megbeszélni. Válaszomat a 3. pontnál kezdtem: Örülök annak, hogy a DT-ről való vitát

lehetségesnek és szükségesnek tartod, mert sok lelkész azt egyáltalán nem érti, és mert arról egyáltalán nem folyt vita, hanem csak az egyház hivatalos teológiájának lett nyilvánítva. Végre a teológiai szakkérdésekről kellene beszélnünk. Ezt azonban csak előfeltételek nélkül kezdhethetjük el. A két első pontot nem teljesítem. A nyílt levél felét sem vonom vissza (Káldy ugyanis később már azzal is megelégedett volna). **Úgy gondolok ma is mindent, ahogy a levélben áll.**

Indokolatlan az a követelés is, hogy nyilvánosan írásban kérjek bocsánatot. Nem személyedet kritizáltam, ahogy te velem tettél, hanem hivatalod gyakorlását. És ma is ezt teszem. Válaszom után felállt, és mondta: Sajnálom. Ezt közlöm Mau-val, és a következő hetekben folytatjuk ellened a bírósági eljárást. Így vettünk búcsút egymástól.

10. 08-án a beidéztek a budapesti rendőrségre. Egy fiatal szimpatikus tiszt hallgatott ki az egész utazásomról, amelyet a Szövetségi Köztársaságban tettem. Nagyon barátságos volt velem, és csak utazásom egyszerű tényeit akarta hallani és jegyzőkönyvbe venni. Wernerről kicsit részletesebben meséltem: Svájcban ismertük meg egymást, ahol meghívott engem Kuchenbe. Hosszú, mély beszélgetéseink során jó barátok lettünk. Ezután egy kicsit jellemeztem őt. A Nyílt levélről is kellett beszélnem. Szívesen hallgatta, de többször hangsúlyozta, hogy ez belső egyházi ügy, és nem tartozik a kihallgatáshoz, csak annyiban, hogy én a levelet Kuchenben kelteztem. A jegyzőkönyvezés után ezt mondta: Ezzel az ügy részünkről le van zárva. Ugyanezt mondta az államtitkár is. Ezek fontos nyilatkozatok!

10. 11-én fellebbezést küldtem a hetilap szerkesztőbizottságának, hogy a szerkesztő elutasító levele ellenére közöljék „Helyreigazítás”-omat. Máig (10. 19.) nem jött válasz. De a bírósági ügy sem folytatódott. Mindenesetre mostanáig nem kaptam újabb iratot a bíróságtól. Talán elgondolkodnak, hiszen sok hibát vétettek. Káldy a beszélgetésben egy fontos mondatot mondott, amellyel elárulta magát. Kérdésemre, „Te indítottad ellenem a bírósági eljárást?”, spontán, sőt büszkén válaszolta: „Én, én!” Akkor azonnal észrevette, hogy elszólta magát, így folytatta: „Illetve a bíróság!” Így válaszoltam: „Tehát tőled indult minden. Tudtam!”

Akkor azonnal észrevette, hogy elszólta magát.

---

10. 17-én részt vettem a lelkészértekezleten. Az esperes közölte a jelenlévőkkel: „Sor került a beszélgetésre Káldy püspök és Dóka Zoltán között. Sajnos eredménytelenül! Dóka Zoltán továbbra is fel van függesztve.” Engedély nélkül közbeszóltam: „Ez nem stimmel, mert az iratok hamisak és érvénytelenek!”. Az esperes így válaszolt: „Véleményed szerint nem vagy, de a mi véleményünk szerint fel vagy függesztve.” Mire én: „Nem kell félned! Hallgatni fogok.”

Főtisztelendő Püspök Úr!¹

Levelem s az egész Dóka-ügy helyes megértése és értelmezése érdekében bocsátom előre meggyőződésemet, hogy a hívő ember – különösen a 80. éven túl – a) mindig nyílt és őszinte, b) nem fél és c) semmiféle, az emberi gyarlóságokból (haszonlesés, aljasság, rettegés) élőködő tekintélyt nem tisztel.

E mottó alapján *tiltakozom* az ellen, hogy az annakidején Dóka Zoltán védelmében Önnek írt levelem egyik kifejezését – de csupán a kifejezést, függetlenül levelem teljes tartalmától – Főtisztelendőséged célzatosan félremagyarázva, alkalmat adott a külföldi sajtónak arra, hogy Dóka Zoltánt *idegbetegnek* (Nervenkrank) nyilváníttassa s ezzel nevezettnek egész fellépését – s ezzel természetesen „Nyílt levelét” is – komolytalannak és beszámíthatatlannak minősíteni igyekezzenek.

Végtelenül sajnálom, hogy Főtisztelendőséged, önmagában félremagyarázható kifejezésemet: „beszámíthatatlan állapot” levelemben közvetlenül hozzáfűzött magyarázatom *mellőzéseivel* használta fel.

Magyarázatom szerint: „mi magunk (papok) számtalanszor vagyunk ilyen beszámíthatatlan – extatikus – állapotban”, elsősorban a szószéken, még pedig éppen akkor, amikor a Szentlélek hatja át igehirdetésünket.

Levelemben alkalmazva a „beszámíthatatlan” nem pejoratív kifejezés, hanem *felsőbbrendűnek* minősítés.

Szerencsére azok, akik Dóka „Nyílt levelét” s az én leveletem *magyarázatával együtt* ismerik, ezt jól tudják.

A félremagyarázás ellen tehát ismételten és hangsúlyozottan tiltakozom!

Dóka Zoltán ezek szerint nem „idegbeteg”! Nem „pillanatnyi elmezavarban” írta és közölte „Nyílt levelét”, hanem jogos felháborodásának egy felsőbbrendű extatikus állapotában.

Most, utólagosan, azon kifejezésemet, hogy „elkeseredésében” felcserélem a *felháborodásában* szóval.

Dóka Zoltán „épelméjűségét” és abszolút egészséges állapotát bizonyítja egyébként a tény, hogy hazatérése óta kiválóan végzi tovább papi feladatait, amit Főtisztelendőséged egy „idegbetegnek” meg nem engedhetett volna. *De megengedi!*

Dóka „Nyílt levelének” teológiai vitát provokáló részéhez hozzászólni nem tudok. a „Nyílt level” lényege nézetem szerint: az emberi önérték és méltóság védelme – amelyre természetesen minden publikánusi alázatuk mellett a papoknak is joguk van – minden diktatórikus önkényuralommal és despotizmussal szemben, különösen akkor, ha ez egy hivatalbeli hatalommal vagy ranggal való szemérmetlen visszaélés.

Ezt a „Nyílt level” 2. pontjának alpontjai a) –től e) –ig tökéletesen érthetővé teszik.

Gödöllön, 1985. február 5-én

Bogya Géza

---

1 MNL OL Ordass Alapítvány Levéltára P 2173, Ordass Archivum 33. doboz, 21. lap. Közli: Isó Gergely

---

A Déli Evangélikus Egyházkerület
Püspöki Hivatala
1088 Budapest, Puskin utca 12.
Telefon: 138-656

ad 81/1985. sz.
Bogya Géza ny. lelkész, 2100 Gödöllő,
Corvin krt. 22.

Megkaptam február 5-én kelt levelét.¹

1. Az Ön levelét senki sem használta fel Dóka Zoltán ügyében. Én sem.
2. A Déli Egyházkerület Bíróságának elnöksége határozatában egyáltalában nem beszélt arról, hogy Dóka Zoltán idegbeteg. Dóka Zoltán megkapta ezt a határozatot és ő pontosan tudja, hogy erről abban szó sincs.
3. A külföldi sajtóért én nem felelek.
4. Viszont az a pimasz, tiszteletlen magatartás, amit Bogya úr velem szemben ismételt tanúsít olyan, ami kimeríti az Egyházi Törvények számos szakaszát.
5. Én megértem, ha egy agg embernek – mint Önnek – nagyfokú érzelmeszedése van és ezért neki sok mindent el kell nézni. De ennek is határa van. Ilyen gátlástalan rágalmazásnak nem engedhetünk utat. Egy olyan ember, mint Ön – és ezt jól tudja miért mondom – jobb ha csendben marad és bánja korábbi és jelenlegi bűneit.
6. Levelét visszautasítom és visszaküldöm. Amennyiben még egyszer hasonló garázdaságra vemedik, élek törvény adta jogaimmal.

Budapest, 1985. február 12.

Dr. Káldy Zoltán²
püspök

1 db levél visszaküldve
Ajánlott!

---

1 MNL OL Ordass Alapítvány Levéltára P 2173, Ordass Archívum 33. doboz, 22. lap. Közli: Isó Gergely
2 A gépelt aláírás fölött az eredeti levélben Káldy kézjegye is olvasható. Az aláírás mellett a Déli Evangélikus Egyházkerület bélyegzője található.

Ordass Lajos levele

Budapest, 1956. november 9.

Kedves Vilmos!¹
Drága Fiam!

A második megszólítás válasz arra a nagyon meleg hangra, melyet október 13-iki keltezésű leveledben alkalmaztál.

E válaszevelem megírásához bizonyos fokú lelki bénultsággal kezdek hozzá. Nem tudom, módomban lesz-e végig megírni a levelet és főként nem tudom, valaha megkapod-e?

Négy napos pincében lakás után tegnap jöttünk föl első ízben lakásunkba. Most töltöttük itt az első éjszakát. Nem mintha a háborús eseményeknek vége volna, de ezidőszerint itt a mi lakásunk környékén csend van. Ágyúzás bömböl ugyan, de a lövedékek most alighanem a pesti oldalra hullanak. Készen kell lennünk arra, hogy bármely pillanatban újra levonuljunk a pincébe menedéket keresni.

Ilyen körülmények között vettem elő leveledet és így kísérelem meg válaszom megírását.

Leveledet régen megkaptam már. Szívből köszönöm. Könnyek között olvastam el. Erősen próbára tett idegrendszerem az örömet nem tudja már csendes nyugalommal elviselni. Úgy

Leveled pedig *mérhetetlen nagy örömet jelentett számomra.*

---

látszik, a próbatételt keményebben tudom állni, mint az élet örömeit. Leveled pedig mérhetetlen nagy örömet jelentett számomra. Isten áldjon meg azért, hogy ezt megírtad. Akkoriban tömeges postám érkezett, annyira, hogy a

válaszadással nem is tudtam megbirkózni. Néha még az elolvasásával sem. A rengeteg levél és távirat között kevés volt az, melyről föl tudtam tétélezni írója teljes őszinteségét. De a kevés levél között, melyről meg voltam győződve, hogy nincsen benne egyetlen kétes szó sem, a Te leveled volt mindenekelőtt az, amelyből teljes bizonyossággal tudtam, hogy minden betűjét úgy kell értelmezni, amint azt megírtad. Hiszen lelkünk mindig is közel volt egymáshoz. És úgy gondolom, hogy nem emberi rokonszenv, vagy ehhez hasonló kötözött össze minket egymással, hanem áldott Istenünk Szentlelke. Az pedig mindig az igazat mondja. A Te leveledben is, melyet nekem írtál és az én levelemben is, melyet most Neked írok. Mindezzel nem azt akarom mondani, hogy szép nyugodtan elkönyveltem magamban, hogy mennyi segítséget és áldást tudtam neked adni az életre. Te ugyanis erről írtál. Inkább volt bennem egy nagy adag szégyenkezés, hogy mennyire esetlen eszköz voltam annak az Istennek a kezében, akinek szolgálni akartam és akarok mindig is. Ezért hát mindaz, amit leveledben írtál, Istenhez kerget engem és neki

---

1 MNL OL Ordass Alapítvány Levéltára P 2173, Ordass Archívum 3. doboz, Vilmos Vajta: Correspondence and Documents III. 1955–1959. Közli: Isó Gergely

köszönöm meg, hogy alkalmatlanságom ellenére is lehetővé tette, hogy rajtam keresztül áradjon Rád valami abból az áldásból, melyet kétségtelenül Ő szánt neked. Köszönök minden bátorítást, minden testvéri köszöntést, melyet leveledben tolmácsoltál. Most is még mindig azt kérem Istentől, áldjon meg igen gazdagon életedben, melyet Vele és Érte élsz, családdodban, munkádban, az egyházban.

Az eddig írottakban elmondtam a lényegét annak, amit leveledre válaszolni akartam. De úgy gondolom, hogy érdekel az is, amit külső körülményekről elmondani tudok, azért folytatom írásomat. Magamon is segíték vele egy kissé, mert ezek az ólomlábon járó percek is jobban telnek, ha leveletem folytatom.

Valahol ott kezdem, hogy külföldi testvéreink ittjárta alkalmával ők vetették föl az ideiglenes teológiai tanárság gondolatát. Valóban csak az ő gondolatuk volt, mert magamnak eszembe nem jutott volna szakképzettség nélkül szakmunkára vállalkoznom. Ezen az alapon állapodtunk meg aztán, hogy a teológiai akadémián két előadássorozatot tartok. Az egyik: „A reformáció Észak-Európában” címet kapta, a másik pedig „Fejezetek a skandináv teológia történetéből.” Október 24-én délelőtt lett volna az első három óráim. Egy órán bevezetést adtam volna az első előadássorozatból, a másik két órán pedig egymás után megkezdtem volna mondani-valómat a skandináv teológiával kapcsolatosan. Nem lett belőle semmi, mert 23-án délután volt az a békés tüntetés, mely nemzeti követeléseket akart hangoztatni és amely az éjszaka folyamán vérbe borul. Elmaradt tehát mindjárt az első kísérlet is tanító munkám ügyében. De egyet szeretnék megírni neked még e kudarc ellenére is. A skandináv teológiával foglalkozó két órám az volt a szándékom, hogy a második óra utolsó negyedóráját arra használjam föl, hogy Rólad emlékezzem meg a fiúk előtt. Rólad, éppen a skandináv teológiával kapcsolatosan. A vágyam az volt, hogy ebben a formában adjak Neked annyi „rehabilitációt” amennyi akkor módomban állt volna (ugyanis a sajtóban akkor még nem volt helyem). De ezen túlmenően is meg voltam győződve arról, hogy a jelenlegi teológiai hallgatóknak éppen akkor mondok és akkor adok legtöbbet, ha tudomásukra adom, hogy egyszerű otthonból indulva, Istentől kapott tehetségük megfelelő, lelkes használatával, az egyház hí szolgálatában hová vezetheti el őket is Isten, ha teljesen neki szentelik életüket és munkájukat. Hiszen ezek a fiúk valószínűleg sohasem hallottak arról, hogy egyáltalában létezel, vagy ha hallottak, akkor alighanem olyan formában, mely el akarta volna őket riasztani attól a példától, melyet a Te életed jelenthet számukra. Én nem tudom, Fiam, Hozzád mennyi és milyen rágalom híre jutott el, melyet személyedre szükségesnek láttak rászórni, csak azt az egyet tudom, hogy nekem ez a rágalmozás mérhetetlenül fáj mindíg. Legjobban az kínozott, hogy nem állt módomban szembeszállni vele teljes erővel, csak egyes emberekkel folytatott beszélgetésekben. Hiszem, hogy Isten megadja majd azt az időt is, amikor mindketten – Te is és én is – el tudjuk majd ezeket felejteni. Talán elégséges lesz Isten kegyelme még arra is, hogy ebből jót hozzon elő.

E kitérés után igyekszem folytatni a történelmi menetet.

Október 30-án *Dezséry félreállt és így én visszatérhettem törvényes helyemre.*

Az említett 23-iki békésnek indult, de vérbefordult tüntetés forradalomná vált, mely egészen új helyzetet teremtett. Október 30-án Dezséry félreállt és így én visszatérhettem törvényes helyemre. Nem hivatali munkával akartam ezt tenni, hanem mindenekelőtt istentiszleteti szolgálattal. Október 31-én istentiszleteti szolgálatot végeztem Deák téren. Több mint nyolc

Elhatároztam, hogy egy, az egyházi törvényeinkben ugyan meg nem határozott, de mégis szükséges testületet összehívjak hivatalomba.

év után első ízben léptem át ennek a templom munknak a küszöbét. Tekintettel arra, hogy csak 30-án este tudták szolgálatomat a templomi hirdetőtáblára kiírni, tekintettel arra is, hogy hétköznap volt, hogy közlekedési eszköz nem volt és sok nap után először lehetett élel-

miszerületekben valamit kapni – hosszú sorban állással – valóban megható volt a szinte zsúfolásig megtöltött templom és a sok úrvacsorázó.

November 1-jén vettem át valójában a püspöki hivatal vezetését. Persze nem a bányakerületit, hanem a megnagyobbított „déli” kerületit. Mindjárt 1-jén fölkeresett Vető Lajos is, aki ugyancsak átadta nekem lemondó iratát. Így azonnal rám szakadt az egyházegyetem ügyeinek intézése is. Ügymintézésről ugyan sok szó nem lehetett a rengeteg érkező ember és sok más teendő miatt.

Tekintettel arra, hogy a helyzet miatt lehetetlen volt az egyház törvényes szerveinek összehívása (kerületi presbitériumok és egyetemes presbitérium) viszont több ügy elintézésre várt, ezért elhatároztam, hogy egy, az egyházi törvényeinkben ugyan meg nem határozott, de mégis szükséges testületet összehívjak hivatalomba. Szombaton, november 3-án voltunk együtt. Budapesti hűségeseken kívül jelen tudott lenni Győrből Túróczy Zoltán és Balassagyarmatról Szabó József is.

E tanácskozó szerv határozata alapján írásban fölkerem Túróczy Zoltánt az északi egyházkerület vezetésének átvételére, amit ő írásban adott válasz szerint el is fogadott mindaddig, amíg az északi egyházkerület gondoskodni nem tud a szabályszerű püspökválasztásról. E tanácskozásban alakítottuk ki azt a határozatot is, hogy fől szólítjuk Mihályfi Ernőt, hogy álljon el az egyetemes felügyelői tisztségtől, Darvas József pedig a déli egyházkerület felügyelői tisztségétől, mert ők ketten nem az egyházközségek bizalmából töltik be ezeket a helyeket, hanem az államhatalom kijelölése folytán kerültek oda és mindketten mindig is tudatosan ateistának vallották magukat. Ugyanezen a tanácskozáson elhatároztuk, hogy körlevélben fől szólítom az összes esperest, hogy tisztségét bocsássa rendelkezésre, hogy a gyülekezetek szabadon választhassák meg espereseiket. Természetesen egyáltalában nem zárva ki annak a lehetőségét, hogy a gyülekezetek bizalmi szavazatai esetleg ugyanazt az embert hívják meg esperesi szolgálatra. Sok egyéb szükséges intézkedést is megbeszeltünk.

November 4-én de. 11 órakor lelkézszen-telést akartam végezni. Egy végzett teológust szenteltem volna föl. De erre nem került sor, mert vasárnap hajnal előtt megszólaltak az ágyúk és óvóhelyre kellett vonulni.

Azóta lehetetlenség átkelnem a pesti oldalra, sőt lehetetlenség még a távolabbi közlekedés is.

Néha-néha sikerül még egy-egy emberrel telefonösszeköttetést kapni, vagy valamilyen úton hírt nyerni egyes eseményekről. A pesti oldal a hírek szerint irtózatban van. Súlyosabbak a károk, mint az első ostrom idején voltak. Evangélikus egyházi viszonylatban egyelőre arról értesültem, hogy az angyalföldi (Fóti út) templom romokban hever és a Bécsikapu téri templom – mely az első ostromidőben szinte teljesen tönkrement – most még rongáltabb állapotban van. Deák térről úgy tudom, hogy a mai napig ép és ugyanez az értesülés a kelenföldi templomról. A többinek a sorsáról máig nem tudok. Egyházi embereink életében esett kárról eddig még nem értesültem. Remélem, hogy ez azt jelenti, hogy nincsen is ilyen kár.

(Folytatás: 1956. november 10.)

November 2-án váratlanul értesültem arról, hogy Bécsből egy ökumenikus segélyszállítmány érkezett. Szépfalusi István, aki a három kísérő egyike volt, még este átjött hozzám és itt is aludt, mivel nem volt tanácsos éjszaka visszamenni a pesti oldalra. Reggel együtt mentünk a református teológiára és ott alkalmam volt a küldeményt megköszönnöm és megállapodtunk a szétosztást illetően is. A segély kezelésével Kende Györgyöt bíztam meg. Sajnos aznap nem tudták már átszállítani és azóta lehetetlenné vált bármit is intézni ebben az ügyben. Nem is a küldött segély sorsa az, ami legjobban foglalkoztat. De inkább az, hogy míg november 3-án reggel még együtt voltunk az osztókkal testvérekkel, hírt hallottunk, hogy Ausztria felé a határt lezárták. Tanácstalanok voltunk. Én mindössze annyi tanácsot adtam nekik, hogyha nem is tudnak Ausztriába visszakerülni, egyet mindenesetre tegyenek meg: kimenni Budapestről. Nincs értesülésem, hogy elindultak-e, hová jutottak, mi sorsuk lett, de az az egy bizonyos, hogyha Budapestről kikerültek, az jó volt, mert itt képtelen helyzetbe kerültek volna. Sokat-sokat gondolok rájuk. Valószínű ugyan, hogy mire alkalmam lesz ezt a levelet hozzád elindítani, addigra rólok is tudok majd, de leírnom azért kellett ezt, mert nagyon szorongat a kérdés.

Végül még egy kérdést szeretnék szóvá tenni.

Több már egy esztendejénél, hogy szívesség-szolgálatképpen egy ismerősöm vállalta, hogy eljuttatja Hozzád egy kéziratot, melynek címe: „A keresztfa tövében.” A passió-történet földolgozása volt ez. Nincs értesülésem arról, hogy vajon megkaptad-e? Így természetesen az sem tudom, hogy ha talán megkaptad, mi a véleményed felőle. El tudom képzelni, hogy bizonyos pontokon teológiai megfontolásaid lehetnek.

Magam csak annyit akarok róla írni, hogy Isten kényszerítésének engedve írtam meg ezt. Nyugaton számtalan olyan könyv van, mely a passiót valamilyen szempontból földolgozta. De talán nem tévedek, ha azt hiszem, hogy egyelőre ez az egyetlen olyan könyv, mely nem a nyugati világ föltételei közül íródott meg. Azt próbáltam benne megszólaltatni, amit itt, minálunk érez Krisztus tanítványa a kereszt alatt. Néhány itthoni barátommal elolvastattam. Nekik az volt a véleményük, hogy ez egészen hű tükre magyar keresztyénségünknek. Így: magyar keresz-

---

Azt próbáltam benne megszólaltatni, amit itt, minálunk érez Krisztus tanítványa a kereszt alatt.

tyenségünknek. Nem csak a magyar evangélikusságnak. Lehet, hogy Te hiányolod benne éppen a kifejezett lutheránus vonást. Szándékos volt ez. Arra is gondoltam, hogy egyszer valamikor egész magyar keresztyénségünk számára legyen mondanivalója ennek az írásnak. Nem tudom, eljön-e valaha is ennek az ideje? Ha nem jön el, ha a remélt jövő helyett inkább a halál lesz részünk, arra az esetre teljesen kezedbe teszem ennek az írásnak a sorsát. (Ha ugyan megkapad.) Esetleg végezz rajta olyan javításokat, melyeket szükségesnek ítélsz. De ha lehet, mégis szólaljon meg, esetleg mint végső testámentumom a nyugati keresztyénség számára.

Készen állok arra, hogy teljes engedelmes-séggel válaszoljak akarataira.

Amennyiben Istennek az lesz a végzése, hogy a jövő úgy alakuljon, hogy egymással még találkozhattunk és személyesen szót válthattunk, akkor majd megbeszéljük egymással ezt a kérdést is sok más egyéb mellett.

Úgy veszem észre, lassan ki is fogytam a témákból, melyeket ebben a levelemben szóvá akartam tenni. Hiszen írni a végtelenségig tudnék. De legyen mostanra elég ennyi.

Még néhány szóval leveledre szeretnék visszatérni.

Mélységesen érintett visszaemlékezésed Acta 27-tel kapcsolatosan és az is, hogy reménységnek adtál kifejezést, hogy talán lesz még egy 28-ik fejezet is. Ha Istennek valóban ez lesz a rendelkezése, én készen állok arra, hogy teljes engedelmisséggel válaszoljak akarataira. Néha megpróbálom kiszínezni magamban ezt a jövőt és ilyenkor arra gondolok, hogy Acta 28-nak megfelelően talán a kivetetés szigetéről még útnak is kell indulnom és ilyen módon esetleg még viszontláthatom azokat a helyeket, melyek számomra olyan drágákká lettek Svédországban és a többi skandináv államban, Amerikában és sok más helyén a világnak.

De hát mindezt Őrá hagyom!

Leveled legfukarabb része a családi körülményekről szóló rész volt. Tudom, hogy miért. De hiszem, hogy lesz alkalom arra is, hogy majd részletesebben tudjak meg egyet-mást életednek erről az oldaláról is. Addig is sok szeretettel köszöntsd Karint, kis Pétert, kis Anna-Máriát, köszöntsd Édesanyádat, Őcsédet számomra ismeretlen családjával együtt, köszöntsd a remmenedaliakat. (Ha jól értesültem, talán a herrlungai nagybácsi nincsen már az élők között, de él a felesége és – ha jól tudom – kis fia is, velük való együttérzésemet és szerető köszöntésemet is juttasd kifejezésre alkalmmal.)

Így rokonságod körét csak föl tudtam sorolni de nem tudom név szerint felsorolni mindazokat, akiknek ugyancsak szerető köszöntést küldök Genfbe és a nagyvilágba. Lund-Quisttól és Zeuthenéktől kezdve Skandinávián át, Amerikáig, Fryig, Empieig és sok-sok másig. Add tudtukra, hogy nagy szeretettel gondolok rájuk és egyházi hűséges szolgálatukért szüntelenül imádkozom.

Sok áldást kívánva rátok, Isten oltalmába ajánlom életeket, az Ő áldását kérem szolgálátodra és sokszor öllelek:

Lajos
(saját kezű aláírás)

Három lutheri hitvallás Magyarországon

Kónya, Peter – Csepregi Zoltán (szerk.): *Tri lutherské vyznania viery z Uhorska. Három lutheri hitvallás Magyarországon. Drei lutherische Glaubensbekenntnisse aus Ungarn.* Prešov, 2013, Vydavateľstvo Prešovskej Univerzity, 140 o.

„A három lutheri hitvallás kidolgozása és elfogadása a magyarországi reformáció egyik legjelentősebb eseményének tekinthető, s emellett fontos helyet foglal a koraújkori Magyarország felekezeti, kulturális és általában szellemi fejlődésében” – e szavakkal kezdi bevezető tanulmányát az eperjesi egyetem oktatója, Kónya Péter a Csepregi Zoltánnal közösen szerkesztett *Három lutheri hitvallás Magyarországon* című kiadványban. A könyv az eperjesi egyetem gondozásában látott napvilágot a közelmúltban, és a témát több oldalról körüljáró tanulmányok mellett tartalmazza három korai hazai hitvallásunk, az *Ötvárosi hitvallás*, a *Hétvárosi hitvallás* és a *Szepességi hitvallás* teljes szövegét szövegkritikai jegyzetekkel. Így a kötet maga is legalább annyira jelentős értéket képvisel napjainkban, mint amennyire meghatározónak ítélték a szerkesztők magukat a hitvallásokat a saját idejükben.

A három hitvallás megszületése alapvető eleme a hazai evangélikusság történetének. Szülőbölcsői a felvidéki szabad királyi városok és mezővárosok a három részre szakadt országnak a Habsburgok ölébe hullott területein: szinte valamennyi egy-egy külön világ, némelyikük saját önkormányzattal, de legalábbis a kollektív adózás és a központi hatalomtól való részbeni függetlenség számtalan kiváltságával. Sokan a magyar királynak adóznak, mások – a Zsigmond király által elzálogított Szepességben – a lengyel uralkodónak. Lakosságuk magyar, német, szlovák vagy lengyel szót ért. Polgárai öntudatosak: kézművesek, kereskedők, földművesek és egyre többen értelmiségiek. Fiaikat külföldi egyetemekre küldik tanulni: Krakóba, majd német földre, a híres wittenbergi univerzításra. Itt szívják magukba a lutheri tanokat, a lázas hitviták szellemiségét, a hitvallástétel kényszerének bátorságát, hazatérve pedig majd ők foglalják írásba sokféle formában azt a tanítást, amelyet bár lutheránusnak neveznek, ők mégis tisztában vannak vele – némelyikük le is jegyzi –, hogy ez bizony az egyetemes, azaz „katolikus” egyháznak a Krisztusra és apostolaira visszavezethető tanítása.

1548-ban Ferdinánd király törvényt hozatott az országgyűléssel a katolikus vallás védelmére, egyszerre elhatározta a vallási állapotok kivizsgálását is a hatalma alá tartozó területeken. Így vált szükségessé egy olyan hitvallás léte, amely magában foglalja a lutheri tanítás sarkalatos pontjait és a letisztázott egyházi viszonyokat. 1549-ben fogalmazta meg – a legújabb kutatások szerint – Radaschin Mihály a Kassa, Lőcse, Bártfa, Eperjes és Szeben városok által elfogadott iratot, amely *Ötvárosi hitvallás (Confessio Pentapolitana)* néven lett ismeretes. A hitvallás húsz cikkben, nagyjából az ágostai hitvallás felépítése nyomán mutatja be az egyház tanítását.

A három hitvallás megszületése alapvető eleme a hazai evangélikusság történetének.

A városok szabad vallásgyakorlatát mind az egyházi, mind pedig a világi hatóság engedélyezte e hitvallás alapján. Oláh Miklós esztergomi érsek katolizációs törekvéseire válaszul született meg 1559-ben Cubicularius Ulrik selmecebányai lelkész tollából a *Hétfvárosi hitvallás* (*Confessio Heptapolitana* vagy *Confessio Montana*), amely Körmöcbánya, Selmecebánya, Besztercebánya, Libetbánya, Bakabánya, Bélabánya és Újbánya

Ez bizony az egyetemes, azaz „katolikus” egyháznak a Krisztusra és apostolaira visszavezethető tanítása.

---

vallásszabadságát biztosította. A lutheri reformációval rokonszenvező Miksa király országlása idején, 1569-ben állította össze Megander Bálint és Obsopaeus Cyriacus / Cirják a huszonnégy szepességi városnak mintát adó Sze-

pességi hitvallást (*Confessio Scepusiana*). E két irat felépítésében és természetesen tanításában szintén az *Ötvárosi hitvallást*, áttételesen tehát az ágostai hitvallást követi.

Követi, de nem másolja! A középkori és kora újkori magyar irodalomnak sajátja ez, az Ómagyar Mária-siralomtól kezdve a Magyar Elektraig: nem egyszerűen fordít, hanem értelmez, gyakran magyarít. Amíg például Melanchthon az ágostai hitvallásban az Isten személyéről szóló első cikkben korrekt, filozófiai mélységű meghatározással írja körül az egység és a háromság fogalmát, addig – ennek meghagyásával – mindhárom magyar hitvallás 5Móz 64 és Mt 28,19 idézésével a szentírási alapot is elének tárja.

Fontos, hogy a XXI. században újra felfedezzük és megismerjük eleink hitvallási iratait. Jelenlegi egyházi helyzetünket a hitvallásos keretek fellazulása jellemzi. Időnként olyan hangok csendülnek, amelyek a régi hitvallásosságot, a veretes lutheri tanítást idejétmúlnak bélyegzik.

Jelenlegi egyházi helyzetünket a hitvallásos keretek fellazulása jellemzi.

Gyakran úgy gondoljuk, hogy éppen az egyénieskedés, a parttalan újítgatás fogja megtartani és a jövőbe átmenteni az egyházat. Hitvallási irataink ékes példái annak, hogy eleinknek ugyan más és más helyzetben kellett kiáll-

niuk a hitük mellett, ám ezt kizárólag egyetlen csapásirány, a lutheri tanítás mentén tudták elképzelni.

Tették ezt abban a korban, amelyre éppen a vallási élet képlékenysége volt jellemző: sokan önmagukat akarták különböző vallási reformok révén – divatos szóval élve – megvalósítani. Hitvallásaink ebben a helyzetben biztosítottak medret a mögöttük álló közösségeknek. Úgy is, hogy elhatárolódtak mindenféle tévtanítástól. A keresztségről szólva a *Hétfvárosi hitvallás* például elítéli „az anabaptistákat és mindenki mást, akik erről a komoly és szent szertartásról fonák módon gondolkodnak és beszélnek”. Elmondja, hogy vagy meggyőzték, vagy kiűzték őket városaikból, mielőtt még „ez a dögvészes emberi faj minden várost végigdúlt volna”. Az úrvacsoráról szólva markánsan kijelenti, hogy abban „az Úr valóságos és lényegi, szűztől született és keresztfán szenvedett testét és vérét veszi az egyház”, nyilvánvalóan a református tanítástól való elkülönülésként. Ezek az irányzatok tehát nem ugyanazon „protestáns”, „antikatólikus” reformáció különböző válfajaiként tárulnak eléink hitvallásainkban – mi gyakran így képzeljük el a múltunkat –, hanem mint az igaz tanítás megrontói.

Mindezekén túl a kötet olvasása közben tudatosulhat bennünk az, hogy a XVI. századi magyarországi lutheránusok mindenekelőtt hitvallásosságban, vagyis a tanítás tisztaságában és tisztázottságában gondolkodtak, nem pedig jogi és szervezeti keretekben. Vagyis: identitásuk alapját lutheránus voltukban – amit ők a szó eredeti értelmében „katolikusnak” tekintettek! – határozták meg, nem pedig az addigi egyház-szervezettől való elválásban és önálló struktúrák megalkotásában. Lehetséges, hogy nekünk is ide kellene visszanyúlnunk? Számtalan bizottságunk, stratégiánk és szervezeti kísérletezéseink mellett ugyanis mintha nem foglalkoznánk kellőképpen azzal, hogy a szószerkeinken időről időre mi minden hangzik el, aminek semmi köze a hitvallásainkban lefektetett tiszta tanításhoz...

Szószerkeinken időről időre *mi minden hangzik el, aminek semmi köze a hitvallásainkban lefektetett tiszta tanításhoz...*

A három magyar lutheránus hitvallást bemutató igényes, szép kivitelű, magyar, szlovák és német nyelvű kötetnek – és ehhez társul még a hitvallások latin eredetije – a Szentírás és az ágostai hitvallás mellett ott van a helye minden lelkészünk, de híveink könyvespolcán is, hogy a múlt olyan módon szólhasson hozzánk, hogy abból kibontakozzék a jövőbe vezető út.

”Az jó akaro olvasónak.

Vajha ma az néhai szent írás magyarázó Aranyházi Szent Jánosnak emlékezetes szavával élhetnénk: „Mostan az Istennek igeje mi közöttünk lakozik bősegesen minden bölcseséggel.” Mert noha az apostali józan igehi ki terjedet az föld kerekességébe, és még az Isten anyaszentegyházának ellenséghi közöt-is zörögh bölcséggel: „Isten igeje, Isten igeje”, de bizonyára nem minden bölcseséggel, mert némelyek Ariusnak, Samosatenusnak, Photinusnak és hasonlóknak avas és utálatos eretnekséggének büdösséggel mutatják. Egyebek az Manicheus értelmét üdvösséggel beszéd gyanánt árúllják, némelyek Flaciust követik, nagy sokan az pharisaeusok szerzetit igazság szine alatt minden igyekezetekkel toszogatták, és az mi darabosb, vassal, tömlöccel, tüzzel, és akar mely Phalaris kegyetlenségénél szörnyeb büntetéssel az lelki ismereteket csigázzák. Mind ezek felet még azok közöt is, kiknek egy Istenek, egy hitük, egy keresztségek vagyon, az keresztyéni tudománnak kiváltképen való részei felöl nehéz visszálkodások vadnak. Innen vagyon ennyi szín mutatás az egész föld megh vesztetté az Istennek haragját boszszu álásra ingerli.

(in: Peter Kónya–Csepregi András: Három lutheri hitvallás Magyarországon 52. oldal)

Summary

We offer starting the school and work year with a biblical start with the sermon from **András Smidéliusz**.

We continue our column *Luther's Theology for All* with the topic of perseverance.

We bring two further papers from the rich material of the *Luther conference*. We continue the study from **Gábor Ittzés**: *Reformation and culture. Luther, Melancton and Aristoteles at the university of Wittenberg at the beginning of the 16th century*, followed by a lecture from **Tibor Fabiny**: *William Tyndale, the „English Luther” – his life and his martyrdom*.

Thirty years ago, on the summer of 1984 **Dóka Zoltán** wrote his *Open letter* addressed to the leaders and the delegates of the world gathering of the Lutheran World Federation. We commemorate this event in the next column.

In our Documents column our Readers will find a letter of personal tone, in which **Lajos Ordass** reports to *Vilmos Vajta* about the events of 1956.

At the end of our periodical we again introduce an interesting book.

We hope our Readers will enjoy reading our periodical – now with more pages! We ask for God's blessing on our periodical, our Readers and on studying the writings!

Zusammenfassung

Unsere Zeitschrift bietet im Herbst mit einer Predigt von **András Smidéliusz** eine verbale Basis für den Beginn des Arbeits- und Schuljahres.

Wir setzen unsere Reihe *Lutherische Theologie für Jedermann* mit dem Thema *Heiligung* fort.

Die Leser bekommen diesmal die Studie: *Reformation und Kultur. Luther, Melancthon und Aristoteles an der Universität Wittenberg am Anfang des XVI. Jahrhunderts* von **Gábor Ittzés** und den Vortrag von **Tibor Fabiny**: *William Tyndale, der „Englische Luther”- Leben und Martyrium* aus dem immer noch reichhaltigen Material der *Luther-Konferenz* in die Hände.

Im Sommer 1984 – also vor 30 Jahren – entstand der *Offene Brief* von **Zoltán Dóka** an die Delegierten und die Leitung der Versammlung des Lutherischen Weltkongresses in Budapest. Daran *erinnern* wir im folgenden Abschnitt.

In der Serie der *Dokumente* finden unsere Leser einen persönlich klingenden Brief, in dem **Lajos Ordass** für *Vilmos Vajta* die Ereignisse im Herbst 1956 zusammenfasst.

Auf den letzten Seiten unserer Nummer stellen wir wieder ein interessantes *Buch* vor.

Wir hoffen, dass unsere Leser viel Freude an unserer wiederum etwas umfangreicheren Ausgabe haben.

Gott segne unser Magazin, unsere Leser und das Studium dieser Zeitschrift!

E számunk szerzői

† Dóka Zoltánt lelkész – Bag
Dr. Fabiny Tibor egyetemi tanár – Budapest
Dr. Ittész Gábor egyetemi tanár – Budapest
† Ordass Lajos püspök – Budapest
Smidéliusz András lelkész – Kajárpéc
Tubán József lelkész – Csorna

Szeretettel ajánljuk Olvasóink figyelmébe alábbi kiadványainkat:

Ordass L.:	Nem tudok imádkozni	700,-
Ordass L.:	Vádirat (korrajz)	50,-
Ordass L.:	Jó hír a szenvedőknek (igehirdetések, 1956–57)	700,-
Ordass L.:	Akikkel az Úton találkoztam	500,-
Ordass L.:	Gondolatok a Filemon levél olvasása közben	100,-
Giertz Bo-Ordass:	Hitből élünk	600,-
Terray L.:	Nem tehetett mást (Ordass püspök életútja)	250,-
Scholz L.:	Tisztítsd meg szívedet!	250,-
Scholz L.:	Két sugárzó igazgyöngy (írasmagyarázat)	300,-
Scholz L.:	Elveszett és megtaláltatott (a tékozló fiúról)	150,-
Sólyom J.:	Hiszem-tudom (bevezetés az egyház tanításába)	400,-
Boleratzky L.:	Aki mindvégig állhatatos maradt	600,-
Virág J.:	Dr. Luther Márton önmagáról	900,-
Luther M.:	14 vigasztaló kép	250,-
Botta I.:	Dévai Mátyás, a magyar Luther	200,-
Jung E.:	Hogyan vezessem a vasárnapi iskolát	450,-
Maróthy J.:	Szegények szíve (novellák)	700,-
Rözse I.:	A halál árnyékának völgyében	500,-
Boleratzky L.:	Evangélikus egyházjog (I-II. kötet)	1700,-
Kaj Munk:	Három dráma	600,-
Böröcz S.:	Kiáltás a mélyből (egy lelkész élete a Gulágon)	1400,-
Ittész J.:	Az evangélium hullámhosszán (meditációk)	500,-
Kapi B.:	Isten hárfása (Gerhardt Pál életregénye)	1400,-
Gémes István:	Fellebbentett fátyol (igehirdetések)	1250,-
Gémes István:	... „saját kezemmel írom: Pál”	1400,-
Joób Olivér:	Ünnep – hetven áhítat egy évre	1400,-
Hallgrímur Pétursson:	Passió-énekek	1900,-

A **keresztyén igazság** előfizetési díja: 1700 Ft. Külföldre 15€ - Egy szám ára 450 Ft.

Folyóiratunk megrendelhető: Ordass Lajos Alapítvány, 1171 Budapest, Lenkeház u. 7.

Bankszámlaszám: 10700732-49912407-51100005

Könyveink postai szállítását vállalja a Huszár Gál könyvesbolt (1054 Budapest, Deák tér 4. Telefon: 1 / 266-6329)

Tartalmi összesítő

Az őszi időszakban aktuális munkaév- és tanévkezdéshez nyújt igei alapot folyóiratunk **Smidéliusz András** igehirdetésével.

Folytatjuk a *lutheri teológiáról mindenkinek* című rovatunkat ezúttal a *megszentelődés* témával.

Ittész Gábor: *Reformáció és kultúra. Luther, Melanchton és Arisztotelész a wittenbergi egyetemen a XVI. század elején* című tanulmányának folytatása és **Fabiny Tibor:** *William Tyndale, az „angol Luther” élete és mártíriuma* című előadása még mindig a gazdag tartalmú *Luther-konferencia* anyagaiból kerül az Olvasó elé.

1984 nyarán – tehát harminc éve – született meg **Dóka Zoltán** *Nyílt levele*, melyet a Lutheránus Világszövetség budapesti nagygyűlése vezetőinek és delegáltjainak címzett. Erre *emlékezünk* a következő rovatban.

A dokumentumok sorában egy személyes hangú levelet találunk Olvasóink, melyben **Ordass Lajos** számol be *Vajta Vilmosnak* az 1956-os év őszi eseményeiről.

Folyóiratunk utolsó lapjain újra egy érdekes *könyvet* mutatunk be.

Reméljük, hogy Olvasóink örömmel veszik az ismét magasabb oldalszámmal megjelenő lapunkat.

Isten áldását kérjük folyóiratunkra, Olvasóinkra, és e folyóirat tanulmányozására!